

Emevî Ailesine Mensup Valilerden Bişr b. Mervân ve Yönetimi

Bishr b. Marwan One of Members of Umayyad Dynasty and His Administration

Cahid KARA

Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı
Associate Professor, Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Theology, Department of Islamic History
Bolu, Turkey
cahidkara@gmail.com
orcid.org/0000-0003-2335-6707

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 12 Nisan / April 2020
Kabul Tarihi / Accepted : 13 Mayıs / May 2020
Yayın Tarihi / Published : 15 Haziran / June 2020
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Haziran / June
Cilt / Volume: 7 • Sayı / Issue: 1 • Sayfa / Pages: 253-287

Atıf / Cite as

Kara, Cahid. "Emevî Ailesine Mensup Valilerden Bişr b. Mervân ve Yönetimi". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1 (2020), 253-287.

Doi: 10.33460/beuifd.718963

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. Tüm hakları saklıdır.
Published by Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Theology, Zonguldak, Turkey. All rights reserved.

Öz: Emevî idarî yapısında eyalet valileri, devletin halifeden sonra en kuvvetli unsuru kabul edilmiştir. Bu anlamda valinin kişiliği, siyasî anlayış ve idarî mekanizmaları yönetmesi devletin bekası için her zaman önemli olmuştur. Emevîler Mercirâhıt sonrası İslam toprakları üzerinde siyasî hâkimiyetlerini tekrar tesis etmişlerdir. Bu dönemde muhalif Şii, Zübeyrî ve Hâricî hareketlerin merkezini oluşturan Kûfe'ye vali olarak hanedan üyesi Bişr b. Mervân (ö. 75/694) atanmıştır. Kendisi kısa süren valiliği döneminde özellikle Kûfe'de Emevî hâkimiyetinin güçlenmesinde önemli bir etken olmuştur. Güçlü kişiliği bölgede muhalif hareketlerin oluşmasına izin vermemiştir. Bişr b. Mervân hâkimiyetini sadece askerî temele oturtmak istememiştir. Bunun yanında malî alanda para bastırarak Zübeyrî paraların tedavülden kaldırılmasını ve Emevî dirhemlerinin kullanılmasını sağlamıştır. Ayrıca dinî alandaki yeni uygulamalarıyla kendi yönetim tarzını siyaset ve malî alanların dışında da ortaya koymak istemiştir. Cezalandırma konusunda oldukça şiddetli davranmış, ancak yeri geldiğinde mazeretleri kabul edebilmiştir. Bişr b. Mervân idarî alandaki bu özelliklerinin yanısıra şiir, şarap ve eğlenceye olan tutkusuyla da meşhur, dönemin hanedan üyesi Emevî valilerinden biridir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Emevîler, Vali, Irak, Bişr b. Mervân.

Abstract: *In the Umayyad administrative structure, the governors of the state became the strongest element of the state after the caliph. In this sense, the governor's personality, his political understanding and managing administrative mechanisms have always been important for the state's survival. The Umayyads reestablished their political domination over the Islamic land after the Marjahit war. In this period Bishr b. Marwan, a dynasty member, was appointed to Kufa as a governor, which is the center of opposition Shiite, Zubayri and Khariji movements. He was an important factor in the strengthening of the Umayyad rule, especially in Kufa during the short governorship period. His strong personality did not allow opposing movements to occur in the region. He did not try to maintain his command over the administration solely by military force. In addition, by printing money in the financial area, he removed the Zubayrî coins from circulation and the use of Umayyad dirhams. He also wanted to reveal his own administration style outside of politics and financial fields with his new practices in the religious field. In addition to these characteristics in the administrative field, Bishr b. Marwan is one of the Umayyad governors of the dynasty, who is famous for his passion for poetry, wine and entertainment.*

Keywords: *Islamic History, Umayyads, Governor, Iraq, Bishr b. Marwan.*

Giriş

Emevîler'in geniş İslam coğrafyasını yönetme konusunda eyaletlere atamış oldukları sadık ve kudretli valilere güvendikleri, onlara geniş yetkiler verdikleri bilinen bir husustur. Bundan dolayı valilerin şahsiyet ve idare tarzları her zaman ilgi odağı olmuştur. Emevî valileri kendilerini atandıkları eyaletlerde halifenin temsilcisi olarak gördüklerinden dolayı halifenin sahip oldukları yetkilere de haiz olduklarını düşünmekteydiler.¹ Emevî halifeleri hanedan içi vali görevlendirmesinde buldukları gibi, sadakatine güvendikleri diğer kabilelere mensup kişileri de eyalet valisi olarak atamaktan çekinmemişlerdir. Eyaletlere atanan valiler kendilerine bağlı bölgelerdeki şehirlere âmil, ordu komutanı, kadı, kâtip gibi memurlarını kendileri seçerek bizzat görevlendirmişlerdir. Devlet nezdinde oldukça etkin bir konumda bulduklarından, valilerin şahsî kabiliyet ve idarî ehliyetleri her zaman önemli olmuştur. Bu sebeple çalışmamızda hanedan üyelerinden Bishr b. Mervân'ın hayatı ve siyasî faaliyetlerini inceleme alanı olarak seçtik.

Emevîler'in Mervânî kolunun kurucusu Mervân b. el-Hakem'in oğlu olan Bishr b. Mervân, 72/692-75/694 yıllarını arasında iki yıl gibi oldukça kısa olarak ifade edilebilecek bir sürede Kûfe ve ardından Basra ile birlikte Irak genel valiliğinde bulunmuştur. Bishr b. Mervân'ı bu dönemde önemli kılan husus, doğu bölgelerinin Zübeyrî idaresi sonrası yeniden Emevî hâkimiyetinin kurulmaya çalışıldığı bir

1 Abdülaziz ed-Dürî, "Emir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/121; Hakan Temir, *Emevilerde Valilik Kurumu* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 13.

dönemde görevde olmasıdır. Bölgedeki Şii ve Zübeyrî muhalefetinin etkin olduğu yıllarda Bişr b. Mervân Küfe'de valilik görevine atanmıştır. Bu dönemdeki siyasî ve askerî faaliyetlerinin yanısıra toplumun çeşitli kesimleriyle ilişkileri çalışmamızın kapsamı içindedir. Çalışmamızda klasik kaynaklardaki farklı rivayetler arasında gerekçeli olarak bazen tercihlerde bulunduk. Bunun yanında arkeolojik kazılar neticesinde ilgili döneme ait bulunan gümüş sikkelerden elde edilen bilgilere de yer verdik. Bu bilgiler sayesinde klasik kaynaklardaki rivayetleri teyit ve tashih imkânı bulmanın yanısıra nümizmatik/eski paralar ilminin kanıtları çerçevesinde ihtilâflı rivayetler arasında gerekçeli bir şekilde tercihlerde bulunma durumunu da elde ettik.

1. Ailesi ve Kişiliği

Bişr b. Mervân'ın babası Ebû Mervân künyesiyle Emevî halifelerinden Mervân b. el-Hakem'dir (684-685).² Doğum tarihi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber kaynaklarda 75/694 yılında kırk küsur yaşlarındayken vefat ettiği³ bilgisinden hareketle tahminen Hz. Osman (644-656) dönemi sonu veya Hz. Ali (656-660) döneminde doğmuş olmalıdır. Bişr b. Mervân'ın annesi ise Adnânî-Mudârî kabileler topluluğundan Kays Aylân'a bağlı Âmir b. Sa'sa'nın Benû Kilâb kolundan Kuteyye bnt. Bişr b. Âmir'dir.⁴ Lammens, annesinin Kaysî kabilelere mensubiyetinden dolayı Bişr b. Mervân'ın Kays taraftarı olduğunu belirtmektedir.⁵ Bişr b. Mervân'ın Dimaşk'ta Akabetü'l-Kettân (Yüncüler Çarşısı) yakınında bir evi vardı.⁶ Şam Gûtasındaki Hacîr yakınlarındaki Deyru Bişr kendisine nispet edilmektedir.⁷

Bişr b. Mervân'ın üç evliliğinden el-Hakem, Abdülmelik, Ebân, Abdülaziz ve Mervân olmak üzere beş erkek evladı vardır. el-Hakem'in annesi Ümmü Gülsüm bnt. Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf; Ebân ve Abdülaziz'in annesi Halid b. 'Ukbe b. Ebû Mu'ayt'in kızı; Abdülmelik'in annesi ise Hind bnt. Esmâ b. Hârice el-Fezârî idi.⁸ Mervân'ın annesi ise kaynaklarda belirtilmemiştir.

2 Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab ez-Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureys*, tsh. E. Levi Provençal (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1982), 160; Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996), 6/308; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saïd b. Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Dârü'l-Meârif, ts), 87.

3 Ebû's-Safâ (Ebû Saïd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh ez-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, nşr. Jacqueline Sublet-Ali Amare (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1991), 10/153.

4 Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureys*, 161; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 6/308; İbn Hazm, *Cemhere*, 87.

5 Henri Lammens, "Bişr b. Mervân b. al-Hakam", *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997), 2/656.

6 İbn Asâkir Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbüddin Ebi Saïd Ömer b. Garame el-Amri (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995), 10/254; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/241.

7 Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1977), 2/500; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/241.

8 Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 6/328; İbn Hazm, *Cemhere*, 106

Bedenî özellik olarak beyaz tenli,⁹ güler yüzlü,¹⁰ asalet¹¹ ve ihsan sahibi, çok methedilen biriydi.¹² Eğitimi konusunda kaynaklarda bilgi yer almamakla birlikte, neseb bilgisinin yanında¹³ şiire düşkünlüğü ile tanınması¹⁴ iyi bir eğitim aldığını göstermektedir.¹⁵

Bişr b. Mervân münferit olarak korumaları eşliğinde yemek yer, umumi olarak yemek yemezdi.¹⁶

Soylu atlara düşkün olduğu anlaşılan Bişr b. Mervân, cins atları soruşturur¹⁷ ve yeri geldiğinde onları yüksek meblağ karşılığında satın alırdı. Nitekim zü'l-Mûte adlı Benû Selûl'e ait bir atı bin dinar ücret ödeyerek satın almıştı.¹⁸

Emevîler dönemi İslam toplumunda özellikle hilafet sarayları ve valilere ait dârü'l-imârelerde içki meclisleri kurulmaya başlanmış, bunun yanı sıra diğer eğlence çeşitleri ve içki içenlerin sayısı da artış göstermeye başlamıştır. Bu dönemde özellikle Yezid b. Muâviye'den itibaren Emevî halifelerinin sarayda içki kullanmaya başladıkları ifade edilmektedir.¹⁹ Halifelerin yanı sıra Emevî ailesinden Bişr b. Mervân da şiiri, gece muhabbetlerini, musikî dinlemeyi seven ve özellikle de içkiye olan düşkünlüğü ile meşhur olan valilerdendir.²⁰ Kûfe'ye vali olarak atandığında işlerine yardımcı olması için Abdülmelik b. Mervân, Ravh b. Zinba'ı yanında bırakmış ve onu amcası gibi kabul ederek ona danışmadan emir vermemesini tembihlemişti. Zamanla bu durum Bişr b. Mervân'a ağır gelmiş, ondan çekindiği için rahat edemez hale gelmişti. Sonunda nedimlerinin yardımıyla bir hile ile Ravh b. Zinba'ın Şam'a gitmesini sağlamışlardı. Bundan sonra Bişr b. Mervân içki ve eğlence hayatını başlatmıştı.²¹ Nitekim Bişr b. Mervân Basra'ya vali olarak geldiğinde bir tarafında el-Hakem b. el-Münzir b. el-Cârûd yer alırken diğer tarafında ise içki düşkünlüğü ile meşhur el-Hüzeyl b. İmrân yer alıyordu. Bunu gören el-Mühelleb, "Bu ikisi şahittirler ki emirimiz şarap düşkünüdür." demekten

9 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Osman ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982), 4/145.

10 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/241.

11 Belâzürî, *Ensâbü'l-eyşraf*, 6/328.

12 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 10/152.

13 Bekr b. Abdullâh Ebû Zeyd *Tabakâtü'n-nessâbin* (Riyad: Dârü'r-Reşid, 1987), 23.

14 Belâzürî, *Ensâbü'l-eyşraf*, 6/318; 323.

15 İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995[?]), Medâini'ye (ö. 228/843) nispet edilen *Ahbâru Kureyş* başlığı altında yer verdiği çeşitli kitap isimleri arasında *Kitâbü Bişr b. Mervân b. el-Hakem* adlı eserden bahsetmektedir; bk. Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: Dârü'l-Marife, t.s.), 148. Bişr b. Mervân'dan bahsedildiği anlaşılan bu eser kitap ismi olarak geçmesinden dolayı müstakil bir çalışma gibi anlaşılrsa da, biz bunun daha çok *Ahbâru Kureyş* adlı eserdeki bir bölüm başlığı olduğunu tercih ediyoruz.

16 Belâzürî, *Ensâbü'l-eyşraf*, 6/328.

17 Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye:1987), 4/77.

18 Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyn el-Âbî, *Min Nesri'd-dürr*, nşr. Müzhir el-Hacî (Dimaşk: Menşürâtü Vizâretü's-Sekâfe, 1997), 4/254.

19 Konu hakkında kaynaklar için bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-eyşraf*, 5/149, 299, 301, 312; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/465; Ramazan Altınay, *Emevîlerde Günlük Yaşam* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 227-228.

20 Belâzürî, *Ensâbü'l-eyşraf*, 6/312, 318, Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 3/94.

21 Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 3/94.

kendini alamamıştır. Dolayısıyla da insanlar Bişr b. Mervân'ın içkiyi bırakmadığını anlamışlardı.²²

Bişr b. Mervân Kûfe'ye vali olarak geldiğinde Hind bnt. Esmâ b. Harice ile evlenmişti. Evlendikten birkaç gün geçtikten sonra hanımına şarap içmesi gerektiğini belirtmişti. Bunun üzerine hanımı mevlasını Hire'ye yakın bir belde olan es-Seylehûn'a²³ göndererek oradan kaliteli şarap getirtmişti. Bişr b. Mervân'ın karısı daha sonra güzel bir yemek hazırlatarak kocasını çağırılmış ve ayrıca şarap ikram etmişti. Bişr b. Mervân sofrada yalnız kaldığını ve sohbet edecek birilerine ihtiyacı olduğunu ifade edince karısı, kardeşleri Malik ve Uyeyne'yi çağırarak, kocasına içki sofrasında arkadaşlık etmelerini sağlamıştı.²⁴

İçki meclislerinde genelde içki arkadaşları da olurdu. Nitekim ölünceye kadar kendisinin çeşitli içki arkadaşları meclisinde bulunmuştur.²⁵ Rivayete göre Bişr b. Mervân, Halid b. Abdullah b. Halid b. Esîd, Halid b. Attâb b. Verkâ, İkrime b. Rib'î ile birlikte içki içerken, hanımı hizmetçi kıza içkinin bittiğini haber vermesini emretti. Bunun üzerine Bişr b. Mervân aşağıdaki dizeleri inşad etmiştir:

*İbn Rib'î'ye tek bir testi ile içki ver
Ve ondan sonra da Halid'e ve Halid'e
Gecenin soğuk bir gece olduğunu bilmiyor musun?
İçkinin tükendiği hakkında bir şey söyleme.*²⁶

Basra'da ise beraber içki içtiği arkadaşları arasında Basra halkının eşrafından el-Hüzeyl b. İmrân b. el-Fadîl et-Temîmî bulunmaktaydı.²⁷

2. Valilik Öncesi Hayatı

Bişr b. Mervân'ın valilik öncesi hayatına dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Onun hakkında ilk bilgi/ler babası Mervan b. el-Hakem'in yanında Mercirâhit savaşına (65/684) katılmış olduğu bilgisidir. Emevîler'i destekleyen Hassân b. Mâlik el-Bahdal'ın (ö. 70/690) komutasındaki Kelbîlerle, Abdullah b. Zübeyr'i (ö. 73/692) destekleyen Dahhâk b. Kays el-Fihri'nin (ö. 64/684) komutasındaki Kaysîler arasında meydana gelen Mercirâhit Savaşı'nda ordu sancağının Bişr b. Mervân'da olduğu rivayet edilmektedir. Savaş esnasında sancağı taşıyan Bişr b. Mervân aynı zamanda elinde tuttuğu sancakla savaşmaktaydı.²⁸ Bu savaşta Bişr b.

22 Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/318, 7/421; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 10/263.

23 Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beirut: Dâru Sâdir, 1977), 3/298.

24 Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/ 320 Ebu'l-Ferec el-İsbekânî, *el-Eğânî*, 20/380.

25 Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/312, 318.

26 Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/319.

27 Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, thk. Nâci Hasan (Beirut: Âlemül'l-Kütüb, 2010), 228; Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/326; 7/282; 12/253.

28 Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/273; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezid et-Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dârü'l-Meârif, ts.), 5/539.

Mervân ve Amr b. Saïd'in, Benû Bekr b. Kilâb'dan Hâlid b. el-Husayn el-Kilâbî'yi(?) öldürdüğü ifade edilmektedir.²⁹

Mercirâhit Savaşı sonrası Şam bölgesinde Emevîler'in tekrar hakimiyetini sağlayan Mervân b. el-Hakem, bundan sonra Abdullah b. Zübeyr hakimiyetindeki Mısır'ı ele geçirmek üzere 65/684 yılında ordusuyla harekete geçti. Abdullah b. Zübeyr adına Mısır'da bulunan Abdurrahman b. Cahdem el-Kureşî'ye bağlı birlikleri bozguna uğrattıktan sonra Mısır'a girdi ve halktan kendisi adına biat aldı.³⁰ Mervân b. el-Hakem Mısır'a 65 yılı Rebûlâhir ayında girmiş, yaklaşık iki ay kadar kaldıktan sonra aynı yılın Cemâziyelâhir ayında çıkmıştır.³¹ Mervân b. el-Hakem, Mısır'a vali olarak oğlu Abdülazîz'i atamış, yanına devlet işlerinde yardımcı olmaları için kardeşi Bişr'i ve Musa b. Nusayr'ı da bırakmıştır.³² Bu dönemde Bişr b. Mervân tüm zamanını ağabeyi Abdülazîz'le geçirmeye başlamıştır. Ancak, abisi Abdülmelik'in hilafete geçmesiyle birlikte Bişr, Abdülazîz'den uzaklaşmaya başlamıştır.³³ Bu bilgilerden sonra Bişr b. Mervân'ın hayatında bir kapalılık gözükmemektedir. Bu kapalılık onun abisi halife Abdülmelik b. Mervân'la 72/691 yılındaki Irak seferine kadar sürmektedir. Klasik kaynaklarımızda onun hayatının bu dönemiyle ilgili bilgiler bulunmamaktadır.

Bununla birlikte nümizmatik alanındaki bulgular sayesinde bu döneme ait bazı tahminlerde bulunabilme imkânı ortaya çıkmıştır. Suriye veya Lübnân bölgelerinde bulunduğu kuvvetle muhtemel Bizans stilinde bronz bir sikke üzerinde:

بشر بن مروان الأمير هذا ميزان اثنا عشر

“Allah'ın adıyla Bişr bin Mervân el-emîr ağırlık on iki”

ifadeleri bulunmaktadır. Bronz sikke üzerindeki incelemeler, Mısır ve Suriye'de basılan sikkelerle benzerlik gösterdiği, Irak bölgesindeki Sâsânî sikkelerinden farklı olduğu ve bulunma yerininin de dikkate alınarak Suriye'de basılmış olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bronz sikke üzerindeki incelemeler bu paranın Mısır ve Suriye'de basılan sikkelerle benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ancak paranın Irak bölgesindeki Sâsânî sikkelerinden farklı olması ve bulunma yeri de dikkate alındığında Suriye'de basılmış olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Abdülazîz b. Mervân'ın 66/687-71/692 yıllarında Mısır valisi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Bişr b. Mervân'ın bu dönemde

29 Belâzûrî, *Ensâbü'l-eyşraf*, 6/273-274, 311; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/241.

30 Taberî, *Târîh*, 5/540.

31 Halife b. Hayyât, *Târîh*, 200.

32 Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf el-Kindî, *el-Vulât ve'l-Kudât*, thk. Muhammed Hasan İsmail-Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, 2003), 38; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Osman ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tadmürî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-Arabî, 1990), 5/42.

33 Belâzûrî, *Ensâbü'l-eyşraf*, 6/311.

Suriye’de valilik veya haraç amilliği gibi önemli bir görevde bulunduğu kuvvetle muhtemel hale gelmektedir.³⁴ Nitekim İbn Asâkir’in tarih vermeksizin onun Dimaşk’ta emirlik yaptığını belirtmesi,³⁵ bronz sikkedeki bilgilerden çıkarılan tahmini bilgiyi desteklemektedir.

Mercirâhit Savaşı sonrası Kaysî liderlerden Züfer b. el-Hâris kendine bağlı askerlerle birlikte Rakkâ’nın güneydoğusundaki Fırat nehrine Hâbur ırmağının birleştiği yerdeki Karkîsiyâ’ya³⁶ çekilmişti (65/684). Ubeydullah b. Ziyâd’ın (ö. 67/686), İbrahim b. Malik el-Eşter’in (ö. 72/691) komutasındaki Muhtâr b. Ebû Ubeyd’in (ö. 67/687) ordusuna Hâzir ırmağı kıyısında yenilmesinden sonra, Abdülmelik b. Mervân Irak meselesiyle bizat kendisi ilgilenmiştir. Bu dönemde Mus’ab b. Zübeyr, Muhtâr b. Ebû Ubeyd’i öldürüp Kûfe ve diğer doğu bölgelerinde hâkimiyet tesis etmişti. Abdülmelik b. Mervân kardeşlerini ve ailesinin ileri gelenlerini toplayarak onlara, “*Mus’ab b. Zübeyr, Muhtâr b. Ebû Ubeyd’i öldürdü, Irak ve diğer bölgelere hâkim oldu. Bölgeniz kuraklık içindeyken sizin savaşıcağınızdan emin değilim, çünkü kendi evi kıtlık içindeyken savaşa zelil olmaktan başka bir şey yoktur. Bu konudaki görüşünüz nedir?*” diye sordu. Bunun üzerine Bişr b. Mervân, “*Ey Müminlerin emiri! Taraftarlarını toplamalı ve ordularını bir araya getirmelisin. Okçularını kendine katarsın ve ona karşı yürüsun. Atı atla, insanları da insanlarla def edersin. Zafer ise Allah’tandır.*” demiştir. Bunun üzerine mecliste bulunanlar da bu görüşün isabetli olduğunu, bununla amel edilmesini, kuvvet ve ayaklanma gücüne sahip olduklarını belirttiler. Abdülmelik b. Mervân bundan sonra Şam beldelerine elçiler göndererek kendi etrafında toplanmalarını istedi. Şam bölgesinde bulunan ordular bölük bölük toplanarak bir araya geldiler.³⁷

Abdülmelik b. Mervân Züfer b. el-Hâris meselesini halletmek için Irak yolu üzerindeki Karkîsiyâ’yı kuşatma altına almıştır (71/691). Abdülmelik b. Mervân’ın Karkîsiyâ’yı kuşatma altına aldığı ordu içerisinde kardeşlerinden Muhammed ve Bişr b. Mervân’ın bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kuşatma esnasında Bişr b. Mervân Karkîsiyâ’da Züfer b. el-Hâris’in yanında savaşan Kaysiler’e hitaben mektup göndererek, “*Sizden olmayan, Kinde’ye mensup biriyle birlikte savaşıp kendinizi mi öldürüyorsunuz?*” demiştir.³⁸ Gerçekte ise Bişr b. Mervân bu mektubuyla asabiyetin etkisini kullanarak Karkîsiyâ’da kuşatma altındaki Kaysiler’in Züfer b. el-Hâris’e olan desteklerini çekmelerini hedeflemişti. Bişr b. Mervân’ın ilgili mektubunu haber alan Züfer b. el-Hâris, iddiaları reddederek cevabını inşad ettiği şiir dizeleriyle vermiştir:

34 George C. Miles, “A Byzantine Bronze Weight in the Name of Bişr b. Marwân”, *Arabica* (italik) 9/2 (May 1962), 114, 117.

35 İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 70/272-273.

36 Yâkût el-Hamevi, *Mu’cemü’l-büldân*, 4/328.

37 Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend ed-Dîneverî, *el-Ahğbârü’l-ıvâl*, thk. Ömer Faruk et-Tabbâ (Beyrut: Dârü’l-Erkâm b. Ebû’l-Erkâm, t.s.), 283-284.

38 Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, 7/43-46.

*Bişr b. Mervân belki de beni ayıplıyor
Savaşın azı dişlerini gösterdiğinde.
Kavmime benim onlardan olmadığımı haber veriyor
Ve iddia ediyor ki ben Benû Vehb topluluğundanım.
Baldırı çıplakların üzerine elbise mi giydiriyorsun
Kinde gibi yürüyorsun ipek elbiseler içinde.³⁹*

Abdûlmelik b. Mervân, Karkîsiyâ'yı itaat altına aldıktan sonra ordusuyla Irak üzerine yürümeye devam ederek, Mus'ab b. Zübeyr'in ordusuyla Deyrûlcâselik'te karşılaşmıştı (Cemâziyelevvel 72/Ekim 691). Bişr b. Mervân, ağabeyi Abdûlmelik b. Mervân'ın komuta ettiği Şam ordusu içinde kardeşi Muhammed b. Mervân ile birlikte savaşa katılmıştır.⁴⁰ Mus'ab b. Zübeyr'in öldürüldüğü Deyrûlcâselik'teki galibiyetinden sonra Abdûlmelik b. Mervân Nuhayle'de kırk gün kadar kalmıştı. Bu esnada Haccâc b. Yusuf'u, Abdullah b. Zübeyr ile mücadele etmesi için Hicaz'a göndermiş, kardeşi Bişr b. Mervân'ı Kûfe'ye, Halid b. Abdullah b. Halid b. Esîd'i de Basra'ya vali olarak atamıştı.⁴¹ Bir diğer rivayete göre ise Abdûlmelik b. Mervân, Deyrûlcâselik'ten sonra Kûfe'ye gelmişti. Bu esnada Bişr b. Mervân'ı Kûfe'ye, Halid b. Abdullah b. Halid b. Esîd'i Basra'ya vali olarak atamıştı.⁴² Bu konudaki bir diğer rivayete göre ise birinci rivayetten farklı olarak Abdûlmelik b. Mervân'ın Kûfe'ye girmeden önce Nuhayle'de konaklamıştır. Burada bulunduğu esnada yanına kabile başkanları ve Arapların ileri gelenleri heyetler halinde gelerek kendisine biat etmişlerdir. Abdûlmelik de onlara fasih ve şiire de yer verdiği belîğ hutbeler okumuştur. Bundan sonra Abdûlmelik Kûfe valiliğine Katan b. Abdullah el-Hârisî'yi atadığını, fakat kırk gün sonra onu azlederek yerine kardeşi Bişr b. Mervân'ı vali olarak Kûfe'ye atamıştır.⁴³ Abdûlmelik b. Mervân, kardeşi Bişr b. Mervân'a Nuhayle'de bulunduğu esnada yanına gelen eşraf arasında bulunan Kinde heyetindeki Abdûlmelik b. İshak b. Eş'as'a iyilikte bulunmasını tavsiye etmiştir.⁴⁴

Abdûlmelik b. Mervân Kûfe'ye girdikten sonra halka bir hutbe irad etti. Hutbesinde Abdullah b. Zübeyr'i açıkça tenkit ederek şayet iddia ettiği gibi gerçek bir halife olmuş olsaydı onun ortaya çıkmış olacağını ve Harem'e saklanmayacağını belirtti. Bundan sonra da kardeşi Bişr b. Mervân'ı kendilerine vali olarak atadığını; itaatkar olanlara iyilikle davranmasını, isyankar olanlara ise şiddetle muamele etmesini emrettiğini ve bundan dolayı onu dinleyip itaat etmelerini beyan etmiştir.⁴⁵ Abdûlmelik b. Mervân, Kûfe'ye vali olarak atadığı

39 Belâzürî, *Ensâbü'l-eyşraf*, 7/46.

40 Belâzürî, *Ensâbü'l-eyşraf*, 7/91.

41 Belâzürî, *Ensâbü'l-eyşraf*, 7/101.

42 Belâzürî, *Ensâbü'l-eyşraf*, 7/108.

43 İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümmem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, 1992), 6/112; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/109; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/140-141.

44 Taberî, *Târîh*, 6/164; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/109.

45 Taberî, *Târîh*, 6/164; İbn Asâkir, *Târîhu medineti Dimaşk*, 10/262; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/141.

kardeşi Bişr b. Mervân'ın komutasına Şamlı askerlerden oluşan 4000 kişilik askerî bir birlik yanında danışman olarak da Ravh b. Zinbâ' el-Cüzâmî ile Recâ b. Hayve el-Kindî'yi bırakmıştır.⁴⁶ Bu bilgiler ışığında Bişr b. Mervân'ın Irak valiliği Deyrücâselik Savaşı sonrası Irak'ın tekrar Emevîler'in hâkimiyeti altına girmesiyle 72/691 tarihinde başlamıştır.

Emevîler dönemi önemli olaylarından Mercirâhit Savaşı'nın toplumsal sonuçlarından birisi de Araplar'ın Kelb-Kays kabileleri özelinde Kahtânî ve Adnânî olarak ikiye bölünerek aralarında bir dizi eyyâmü'l-Arab'ın yaşanmaya başlamasıdır. Bu dönemde gerçekleşen Benât-Kayn baskınında Kaysî Fezâreliler, Kahtânî Kelb kabilesi kollarından 'Abdüvüdd ve 'Uleym'e mensup yaklaşık 180 kişi öldürmüşlerdi. Bekrî ise Bişr b. Mervân'ın dayıları olduğundan dolayı Kelbîler'e saldırmaları amacıyla Fezâreliler'e gizlice mal vererek silah satın almalarını sağladığını ifade etmektedir.⁴⁷ Bu sırada Mus'ab b. Zübeyr'in öldürülmüş ve Abdülmelik b. Mervân da Kûfe'de bulunmaktaydı. Abdülmelik b. Mervân, Hicâz valisi Haccâc'a mektup yazarak Fezâre kabilesinin meskûn bulunduğu Necd ve Vâdilkurâ'da⁴⁸ bulunan olayın faillerinin yakalanarak kendisine gönderilmesini emretmiştir. Benât-Kayn baskını komutanlarından Fezârelî Halhala b. Kays ve Saîd b. 'Uyeyne yakalanarak Abdümelik b. Mervân'a gönderilmiştir. Abdümelik bu iki Fezârelî lideri Kelbîler'in diyeti kabul etmemeleri üzerine öldürülmek üzere kendilerine teslim etmiştir.⁴⁹ Kısas için ileriye çıkarıldıklarında her ikisiyle anne tarafından akrabalığı olan Bişr b. Mervân "*Sabret Saîd! Sabret Halhala!*" diyerek bir nevi onlara desteğini ifade etmiştir.⁵⁰

3. Valilik Dönemi Siyasi Hadiseler

Bişr b. Mervân gençlik yıllarından itibaren babası Mervân b. el-Hakem ve Mısır valisi ağabeyi Abdülaziz b. Mervân'ın yanında bulunmasından dolayı idarî, askerî ve diğer alanlardaki bilgi ve tecrübesini geliştirdiğini belirtebiliriz. Bişr b. Mervân'ın hanedan üyesi olmasının yanında Şam ve Mısır'da bulunması, dönemin önemli sayılabilecek siyasî ve askerî olaylarını bizzat müşahade etmesi, Kûfe gibi oldukça sıkıntılı ve yönetim muhaliflerinin bir nevi merkezi konumundaki eyalete vali olarak atanabilmesinde etkileyici sebepler olarak kabul edilebilir. Abdülmelik b. Mervân, Muhtar b. Ebû Ubeyd ve Mus'ab b. Zübeyr'in hâkimiyetinden yeni çıkmış Kûfe bölgesine kardeşi Bişr b. Mervân'ı atarken 4000 kişilik askerî birliğin yanısıra tecrübeli ve bilge iki devlet adamını bırakması, bölgenin henüz daha sükûnete ermediğini göstermesi açısından önemlidir. Dolayısıyla Zübeyrî hâkimiyetinden

46 İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 10/262.

47 Bekrî, *Mu'cemü me'sta'cem*, 1/279; ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 21/9.

48 Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü kabâ'ilü'l-Arabi'l-kadîme ve'l-hadîşe* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 3/918.

49 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 7/53-58.

50 İbn Hazm, *Cemhere*, 258; Abdullâh b. Abdilaziz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî, *Mu'cemü me'sta'cem min esmâ'i'l-bilâd ve'l-mevâzi'*, thk. Mustafa es-Sekkâ (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983), 1/279-280.

yeni çıkmış ve Hz. Ali taraftarlarının yoğun olduğu bir bölgede Bişr b. Mervân'ın Emevî hâkimiyetini yeniden tesis etmek temel görevi olmalıdır.

3.1. Kûfe Valiliği Dönemi

Bişr b. Mervân Kûfe'de iki yıl kadar görev yapmıştır. Kûfe'deki valilik dönemi siyasî açıdan daha çok Hâricîlerle doğrudan veya dolaylı olarak mücadele içinde geçmiştir. Bu dönemde Basra eyaletine bağlı bölgelerde isyan eden Hâricîlere karşı Abdülmelik b. Mervân'ın emriyle Kûfe ordugahından kendi seçtiği komutanların idaresinde yardımcı kuvvetler göndermek zorunda kalmıştır.

3.1.1. Hâricîlerle Mücadele

Kûfe valiliğinin ilk dönemlerinde Hâricîler genelde Basra ve çevresinde isyanlar çıkarttıklarından dolayı Bişr b. Mervân doğrudan mücadele etme yerine, halifeden aldığı talimatlar doğrultusunda Kûfe ordugahından asker göndermek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla bu dönemdeki siyasî-askerî faaliyetler daha çok Hâricîlerle dolaylı ve doğrudan mücadele şeklinde gerçekleşmiştir.

Abdülmelik b. Mervân 72/691 yılında Mus'ab b. Zübeyr meselesini kesin olarak halledip Irak bölgesini Emevî hâkimiyetine altına aldıktan sonra Halid b. Abdullah'ı da Basra valiliğine atamıştı. Bu esnada özellikle Basra'nın doğusundaki bölgelerde Mühelleb b. Ebû Sufre (ö. 82/702), Hâricîler'in Ezârika kolunun lideri Katarî b. Fücâe (ö. 78/697[?]) ile mücadele halindeydi. Halid b. Abdullah, Mühelleb b. Ebû Sufre'yi Hâricîlerle olan mücadeleden alarak Ehvâz bölgesinin haracını toplamakla görevlendirmiş onun yerine de kardeşi Abdülaziz b. Abdullah'ı atamış ve Kirman'dan Dârabcerd'e kadar olan bölgelerde hâkimiyet kuran Hâricîlere karşı savaşmakla görevlendirmiştir. Ancak Abdülaziz b. Abdullah ve askerleri Hâricîler karşısında ağır bir yenilgiye uğramışlar ve Râmehürmüz'e kadar çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu durum Şam'daki Abdülmelik b. Mervân'a bildirilince, ilk olarak Mühelleb b. Ebû Sufre'nin harac amilliği görevinden alınarak yeniden Hâricîlerle mücadeleye atanması talimatını vermiştir. Ayrıca Kûfe'deki kardeşi Bişr b. Mervân'a mektup yazarak kendisinin seçeceği bir komutanın idaresinde 5000 kişilik bir ordunun Hâricîlerle savaşmak için yardımcı kuvvetler olarak gönderilmesini emretmiştir. Hâricîlerle savaştan sonra bu birlikler Rey'de silahlı kuvvetler olarak kalacaklardı. Bunun üzerine Bişr b. Mervân, Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as (ö. 85/704) komutasında 5000 kişilik bir orduyu Basra'ya gönderdi. Bu esnada Basra valisi Halid b. Abdullah da ordusunun başında Mühelleb b. Ebû Sufre ile birlikte Hâricîler'e karşı savaşmak için sefere katılmıştır. Ehvâz yakınlarında meydana gelen çatışmalar neticesinde Hâricîler geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bundan sonra Halid b. Abdullah Basra'ya geri dönerken, Mühelleb b. Ebû Sufre Ehvâz'da kalmış, Abdurrahman b. Muhammed de kendi birlikleriyle Rey'e gitmiştir. Halid b. Abdullah bu son durumu Abdülmelik b. Mervân bildirmiştir. O da kardeşi Bişr b. Mervân'a mektup yazarak Kûfe'den 4000 kişilik yeni bir süvari birliği göndererek Hâricîlerin takip edilmesini emretmiştir.

Bu yeni emir üzerine Bişr b. Mervân da 'Attâb b. Verkâ'yı komutasındaki bir askeri birliği göndermiştir. Bölgedeki Dâvud b. Kahzem'in birlikleriyle birleşen Kûfe ordusu, silahlı çatışmaya girmeksizin Hâricîleri takip esnasında atlarını kaybedip aç ve susuz kaldıklarından dolayı yaya olarak Ehvâz'a dönmek zorunda kalmışlardı.⁵¹

Basra valisi Halid b. Abdullah Fâris bölgesinde Hâricîlerle mücadele ederken, Ebû Fûdeyk liderliğindeki Hâricîler de Bahreyh bölgesini ele geçirmiştir. Bunun üzerine Halid b. Abdullah bölgeye kardeşi Ümeyye b. Abdullah komutasında bir ordu göndermişse de Ebû Fûdeyk yönetimindeki Hâricîler tarafından büyük bir bozguna uğratılmıştı.⁵² Bunun üzerine Abdülmelik b. Mervân, Ebû Fûdeyk'le mücadeleyi kendi atadığı Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer'e vermiştir. Ayrıca ona Kûfe ve Basra divanlarından dilediği askerleri seçebilmesine ve istediği miktarda para almasına izin vermiştir. Bu talimatlarını yazdığı bir mektupla Bişr b. Mervân'a bildirmiştir. Ömer b. Ubeydullah Kûfe'ye geldiğinde Bişr b. Mervân kendisine divandan istediği askerleri seçebileceğini ve dilediği kadar para alıp dağıtabileceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Ömer b. Ubeydullah Kûfelilerden oluşturduğu ordusuyla Basra'ya gitmiştir.⁵³

3.1.1.1 Hâricî Salih b. Müserreh İsyanı

Hâricîler'in Sufriyye kolunun kurucusu olarak bilinen Sâlih b. Müserreh ilk olarak el-Cezire bölgesinde isyan etmiştir. İsyanın tarihi hakkında kaynaklarımız farklı bilgiler sunmaktadır. Bu konuda Belâzürî'de iki farklı rivayete yer verilmektedir. Heysem b. 'Adiy'in (ö. 207/822) Avâne (ö. 147/764[?]), İbn Ayyâş Muğire b. Abdurrahman (ö. 186/802) ve isim vermeksizin diğer ravilerden ve ayrıca Belâzürî'nin Ma'mer b. el-Müsennâ'dan (ö. 209/824[?]) yaptığı rivayete göre Sâlih b. Müserreh, Bişr b. Mervân döneminde isyan etmiş ve aynı dönemde öldürülmüştür.⁵⁴ Dolayısıyla bu rivayette isyan yılı hakkında bilgi verilmemekte, hadisenin oluş zamanı ilgili valinin dönemi ile irtibatlandırılmaktadır.

Belâzürî'deki ikinci rivayet Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'nin (ö. 204/819[?]) Ebû Mihnef (ö. 157/773-774) senediyle gelmektedir. Buna göre Sâlih b. Müserreh'in isyan tarihi Safer 76/Mayıs-Haziran 695, öldürülme tarihi ise Receb 76/Ekim-Kasım 695'tir.⁵⁵ Ebû Mihnef'in bu rivayeti tamamıyla Taberî'de yer aldığından Sâlih b. Müserreh'in isyan etmesi ve öldürülmesi 76/695 yılı olayları arasında yer verilmiştir.⁵⁶ İbnü'l-Esir ve İbn Kesîr'in de bu konuda Taberî'yi esas aldıkları görülmektedir.⁵⁷

51 Taberî, *Târîh*, 6/169-173; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/117-119; Zehebi, *Târîhu'l-İslâm*, 5/307-308; Adnan Demircan, *Hâricîlerin Siyasî Faaliyetleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 150-153.

52 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/119.

53 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 7/451-452; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/129-130

54 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 8/7; 19; 29; ayrıca bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 5/76.

55 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 8/8;10.

56 Taberî, *Târîh*, 6/216, 223.

57 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/151; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/257.

Bununla beraber Belâzürî'deki Ebû Mihnef rivayetinde Hâricî Salih b. Müserreh'in üzerine gönderilen ordunun komutanı el-Hâris b. 'Umeyre, vali Bişr b. Mervân tarafından görevlendirilmişken,⁵⁸ ilgili rivayetin Tâberî'deki metninde aynı isimdeki komutanı gönderen valinin ismi Haccâc olarak değişmiştir.⁵⁹ Bu durumda Belâzürî ve Taberî'deki mezkûr olay hakkında Ebû Mihnef'e ait iki rivayette Salih b. Müserreh'le mücadele eden valinin ismi farklı olmaktadır. Bu farklılık bir istinsah hatası olarak ele alınabileceği gibi, sonraki rivayetlerin Ebû Mihnef'in olayı 76/695 yılına tarihlendirmesinden dolayı valinin ismini Bişr yerine Haccâc olarak düzeltmiş olabileceklerini düşünüyoruz. Dolayısıyla olayları tarihlendirme konusunda Ebû Mihnef'ten gelen tek ve farklı rivayete dayanma yerine, Belâzürî'deki el-Heysem b. 'Adiy ve diğerlerinin verdiği bilgilerin tercihe şayan olduğunu düşünüyoruz.

Salih b. Müserreh ve arkadaşları ilk olarak el-Cezîre bölgesindeki Dârâ köyündeki vali Muhammed b. Mervân'ın⁶⁰ atlarının bulunduğu yere saldırıda bulundular. Muhammed b. Mervân, Salih b. Müserreh'in üzerine ilk olarak Adiy b. 'Umeyr'i gönderse de Emevî birlikleri ağır bir şekilde bozguna uğradılar. Bunun üzerine bu kez Hâlid b. Cez es-Sülemî ve el-Hâris b. Ce'avne komutasında iki ayrı ordu daha gönderdi. Emevî ordusu ile karşılaşan Salih b. Müserreh ve beraberindeki Hâricîler, el-Cezîre bölgesinden çekilerek Musul topraklarına gitmeye mecbur kaldılar. Hâricîler'i burada da takip eden Emevî ordusu, Bişr b. Mervân'ın (Ebû Mihnef'e göre Haccâc) gönderdiği el-Hâris b. 'Umeyre'nin 3000 kişilik ordusu ile birleşerek Hâricîler'i yenilgiye uğratmışlardır. Salih b. Müserreh, bu çatışmalar esnasında öldürüldüğünden yanındaki Hâricîler orduda yer alan Şebîb'e yeni emirleri olarak biat etmişlerdir.⁶¹ Belâzürî'nin el-Heysem b. 'Adiy'in rivayetine göre Bişr b. Mervân, Şebîb'in üzerine süvariler göndermiş, fakat bunlar yenilgiye uğratılmışlardır. Bundan sonra Şebîb yaklaşık bir sene Bişr b. Mervân'ın ölümüne kadar Sevâd bölgesindeki Cûhâ'da beklemiştir. Haccâc, Bişr b. Mervân'ın ölümünden sonra Irak'a vali olarak geldiğinde Şebîb'le mücadeleye başlamıştır.⁶²

3.1.1.2 Diğer Hâricî İsyanları

Bişr b. Mervân döneminde Hâricîlerden Yezîd b. Ba'ser es-Sa'dî Cûhâ'da⁶³ ve Hedbe et-Tâî b. Amr da aynı yerde isyan etmişlerdir. Yezîd b. Ba'ser, Bişr b. Mervân tarafından gönderilen süvariler tarafından öldürülmüş; Hedbe et-Tâî ise yine Bişr b. Mervân tarafından görevlendirilen Seyf b. Hânî' tarafından öldürülmüştür.⁶⁴

58 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 8/9.

59 Taberî, *Târîh*, 6/222.

60 Muhammed b. Mervân, Emevî halifesi Mervân b. el-Hakem'in oğlu ve Bişr'in kardeşidir. el-Cezîre ve sınır boyları valiliğinde bulunmuştur; bk. İbn Hazm, *Cemhere*, 87.

61 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 8/7-10; Taberî, *Târîh*, 6/216-223; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/257-259.

62 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 8/19, 29.

63 Cûhâ, Bağdat sevadında üzerinde büyük bir köyün bulunduğu nehirdir; bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemül-büldân*, 2/179.

64 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 8/13-15.

3.2. Basra Valiliği Dönemi

Bişr b. Mervân'ın Basra dönemi valiliği kaynaklara göre sadece birkaç ay kadar sürmüştür. Bu süreç daha çok Hâricilerle mücadele şeklinde geçmiştir.

Abdülmelik b. Mervan Basra valisi Halid b. Abdullah'ı azlederek, yerine kardeşi Bişr b. Mervân'ı atamıştır. Böylece Bişr b. Mervân hem Kûfe hem de Basra valisi olarak her iki eyaleti kendi yönetiminde birleştirmiştir. Bişr b. Mervân, bundan sonra Kûfe'de yerine Amr b. Hureys'i vekil olarak bırakarak Basra'ya hareket etmiştir.⁶⁵ Taberî, İbn Kesîr ve İbnü'l-Esîr'e göre bu tarih 73⁶⁶ yılı olsa da Halife b. Hayyât, Bişr b. Mervân'ın Basra'ya 74 yılında vali tayin edildikten sonra aynı yılın son ayı Zilhicce ayında şehre geldiğini,⁶⁷ Basra'da bir ay kaldıktan sonra da vefat ettiğini belirtirken,⁶⁸ Belâzürî Bişr b. Mervân'ın 74 yılında,⁶⁹ bir başka rivayetinde ise 74 yılı sonu ve 75 yılı başlarında Kûfe'den Basra'ya gittiğini ifade etmektedir.⁷⁰ Klasik kaynaklar Bişr b. Mervân'ın Basra'ya vali olarak atanması hakkında yukarıda yer verdiğimiz 73, 74 ve 75 yıllarını ifade eden rivayetlere yer vermektedir. Bu rivayet karmaşasını çözmede Emevîler döneminde Bişr b. Mervân tarafından basıldığı tespit edilen bir sikke aydınlatıcı olmaktadır. Buna göre üzerindeki yazılarda sikkenin 75 yılında Basra'da Bişr b. Mervân tarafından basıldığı ifadeleri yer almaktadır. Sikkenin sunduğu nümizmatik kanıtlar çerçevesinde Bişr b. Mervân'ın 75 yılında Basra'da olduğu anlaşıldığından,⁷¹ kendisi buraya 74 yılı sonu gibi gelmiş olmalıdır (diğer sikkeler üzerindeki açıklamalar için EK'e bakınız).

Bişr b. Mervân Basra'ya geldikten kısa bir süre sonra Abdülmelik b. Mervân'dan kendisine bir mektup gelmişti. Abdülmelik b. Mervân yazdığı mektubunda Mühelleb b. Ebû Sufre'nin Hâricîler'in bir kolu olan Ezârika'ya karşı Basra halkı ve ileri gelenlerinin savaşa gönderilmesini emrediyordu. Halbuki daha öncesinde Bişr b. Mervân savaş konusunda askerlerin içerisinden kendisi seçimde bulunarak komutanı görevlendiriyordu. Mektupta ayrıca Kûfe halkından insanlar arasında şerefli, tecrübe ve cesareti ile tanınmış birisini Mühelleb b. Ebû Sufre'ye kalabalık bir ordu ile yardıma göndermesini ve Hâricîler'in hepsini öldürünceye kadar her nerede olurlarsa peşlerinden gitmelerini de emretmişti.⁷² Mühelleb b. Ebû Sufre'nin Abdülmelik b. Mervân'dan gelen bir mektupla Hâricîler'e karşı savaşta komutan olarak atanması Bişr b. Mervân'a oldukça ağır gelmişti, çünkü bu durum kendisine validen bağımsız bir şekilde hareket edebilmesine imkan sağlamıştı.

65 Taberî, *Târîh*, 6/194; Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Dârü'l-Edvâ; 1991), 6/364-365; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/130.

66 Taberî, *Târîh*, 6/194; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/130; Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî (Amman: Dârü'l-Hicr, 1998), 12/224.

67 Halife b. Hayyât, *Târîh*, 208; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 10/255.

68 Halife b. Hayyât, *Târîh*, 227.

69 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/326.

70 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 7/421; ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 10/255; 264.

71 John Walker, "Some Arab-Sassanian Coins", *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society* 12/42 (1952), 106-108.

72 Taberî, *Târîh*, 6/196; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/132.

Bişr b. Mervân, Hâricilerle olan doğrudan mücadelesini engellediği ve sanki kendisine karşı suç işlemiş gibi düşündüğü için ondan nefret etmeye başlamıştır.⁷³

Bişr b. Mervân ise Ezârika'nın reisi Katarî b. el-Fücâ'e karşı Ömer b. 'Ubeydullah b. Ma'mer'i veya başka birini görevlendirmek istiyordu. Bu konuyu çevresindekilerle istişare yaptığında, bu durumu Abdülmelik b. Mervân'a danışmadan yapmamasını tavsiye ettiler. Bişr b. Mervân, Mühelleb b. Ebû Sufre'nin hastalığı mazeretiyle bu görevi yapamayacağını mektubunda belirtse de Abdülmelik b. Mervân, kardeşinin gerçek niyetinin farkında olduğundan, kesin bir ifade ile Mühelleb b. Ebû Sufre'nin Hâriciler'e karşı mücadelede görevlendirilmesini belirtmiştir.⁷⁴ Dolayısıyla Bişr b. Mervân Hâricilerle mücadelede inisiyatifin kendi elinde olmasını isterken, Abdülmelik bu konuda tecrübeli bir komutan olan Mühelleb b. Ebû Sufre'yi tercih ediyordu.

Bundan sonra Bişr b. Mervân, Mühelleb b. Ebû Sufre'yi yanına çağırarak ona Abdülmelik b. Mervân'ın mektubunu okumuş divandan istediğini seçebileceğini bildirmiştir.⁷⁵ Bunun üzerine Mühelleb b. Ebû Sufre, Cüdey' b. Said b. Kabîsa'yı görevlendirerek kendisinden divandan askerler seçmesini istemiştir.⁷⁶ Bişr b. Mervân daha sonra Kûfe'deki vekiline mektup yazarak Abdurrahman b. Mihnef'in 8000 askerle Basra'ya gönderilmesini emretmiştir.⁷⁷

Bişr b. Mervân, Kûfe ordusunun Basra'ya ulaşmasından sonra Abdurrahman b. Mihnef el-Ezdî'yi yanına çağırmıştır. Yanındaki konumunu hatırlatarak kendisini Kûfe'den gelen ordunun başına komutan olarak atamak istediğini, hakkındaki olumlu kanaatini boşa çıkarmamasını, Mühelleb b. Ebû Sufre'ye itaat etmemesini ve görüşlerini de kabul etmeyerek küçük düşürmesini istemiştir. Bundan sonra Mühelleb b. Ebû Sufre ordusuyla birlikte Râmeürmüz'e kadar gitti. Bölgede Hâricilerle karşılaştığından dolayı savunma amaçlı etrafına hendekler kazdırdı. Bu sırada Abdurrahman b. Mihnef de yanında Bişr b. Cerîr, Abdurrahman b. Said b. Kays, İshak b. Muhammed b. el-Eş'as ve Zahr b. Kays olduğu halde 8000 kişilik ordusuyla geldi ve Mühelleb b. Ebû Sufre'nin ordusunun yan tarafında konuşlandı. Askerlerin Râmeürmüz'e gelişlerinin üzerinden bir ay geçmemişti ki Bişr b. Mervân'ın Basra'da öldüğü ve yerine Halid b. Abdullah'ı vekil bıraktığı haberi geldi. Bunun üzerine Kûfe ordugahına mensup askerler savaş alanını terk ederek kendi bölgelerine doğru dağılmaya başladılar.⁷⁸ Basralı askerler de

73 Taberî, *Târîh*, 6/196; Belâzürî, *Ensâbü'l-eshraf*, 7/422; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/230; Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996), 60.

74 Belâzürî, *Ensâbü'l-eshraf*, 7/422; Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Kâmil*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dâli (Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle, 2013), 3/236-237.

75 Müberred, *el-Kâmil*, 3/237; Taberî, *Târîh*, 6/196.

76 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/133.

77 Belâzürî, *Ensâbü'l-eshraf*, 7/422; Müberred, *el-Kâmil*, 3/238; Taberî, *Târîh*, 6/196-197; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/133.

78 Belâzürî, *Ensâbü'l-eshraf*, 7/422; Müberred, *el-Kâmil*, 3/239; Taberî, *Târîh*, 6/196-197; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/133; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/230.

aynısını yapmaya yeltendiklerinde Mühelleb b. Ebû Sufre kendilerinin Bişr veya Halid için savaşmadıklarını, bilakis beldeleri için savaştıklarını ve bundan dolayı da Kûfeliler gibi yapmamalarını, düşmanla savaşmaya devam etmelerini istedi. Bunun üzerine bazıları Mühelleb b. Ebû Sufre ile birlikte savaş bölgesinde kalırken, Bişr b. Mervân'ın Basra'daki vekili Halid b. Abdullah'ın izin vermemesine rağmen diğerleri de Basra'ya geri dönerek şehre girdiler.⁷⁹ Shaban bu durumu Kûfe ve Basralıların Mervânî rejimine olan desteklerinin isteksizliklerinden ve Basralıların kendi bölgelerindeki Hâricîler'e karşı savaşlara katılmak istemeyişlerinden kaynaklandığını, ayrıca Kûfeliler'in de Basralılar'a ait bölgeler için savaşma konusundaki ilgisizliklerinin şaşırtıcı olmadığını belirtmektedir.⁸⁰

Kaynaklar Bişr b. Mervân'ın ölümünden kısa bir süre önce Abdülmelik b. Mervân'a bir mektup yazarak sol elinin meşgul olduğunu, fakat sağ elinin boş olduğunu ifade ettiğini; bunun üzerine de Abdülmelik b. Mervân'ın Kûfe ve Basra'yı kapsayan Irak valiliği yanında Mekke, Medine, Hicaz ve Yemen valiliklerini de uhdesine verdiğini belirtirler. Ancak bu son atamadan kısa bir süre sonra Bişr b. Mervân vefat etmiştir.⁸¹

3.2.1. Vefatı

Kaynaklarda Bişr b. Mervân'ın ölümüyle ya da ölümüne neden olan hastalığıyla ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır.

Belâzürî kendisinin el-teyâzeritûs⁸² isimli ilaç,⁸³ İbn Tağrıberdi⁸⁴ belâzür içtiğini, İbn Asâkir⁸⁵ ise büyük miktarda ilaç kullandığını sonrasında hastalandığını ve bundan dolayı sancısının artarak vefat ettiğini ifade etmektedirler.

İbn Asâkir, bir diğer rivayetinde ise Bişr b. Mervân'ın humma hastalığına yakalandığını rivayet etmektedir.⁸⁶

İbn A'sem ölüm sebebini karnında suyun birikmesine,⁸⁷ İbn Kesîr ise vücudunu kaplayan çibana bağlamaktadır.⁸⁸

Kaynakların Bişr b. Mervân'ın Basra'ya vali olarak atandığında ismini vermedikleri bir çeşit hastalık sahibi olduğu konusunda hem fikir oldukları

79 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 7/422; Müberred, *el-Kâmil*, 3/239-240.

80 M.A. Shaban, *Islamic History A New Interpretation I* (Cambridge: Cambridge University, 1999), 101-102

81 İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 10/263; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/371; Abdülkerim Özyayın, "Bişr b. Mervân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/223.

82 Muhtemelen Farsça tıbbî bir kavram olan kelime, sara hastalığı için kullanılan bir çeşit tabîi macun anlamındadır; bk. İbnü'l-Fakih Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî, *Kitâbü'l-Büldân*, thk. Yusuf Tâvî (Beirut: Âlemü'l-Kütüb:1996), 174-175 (dipnot 1).

83 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/317, 326, 327.

84 Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddin Yûsuf b. Tağrıberdi, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülüki Mısr ve'l-ğâhire* (Kahire: Matbaatü Dârü'l-Kütübî'l-Mısıriyye, 1929), 1/191-192.

85 İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 10/263.

86 İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 10/261.

87 İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 6/368.

88 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/242.

anlaşılmaktadır. Ayrıca ölümünden önce bir müddet hastalığı sürmüştü⁸⁹ ve doktorların gözetiminde tedavisi devam etmiştir.⁹⁰ Dolayısıyla kaynaklar Bısr b. Mervân'ın ölüm nedeni hakkında farklı bilgilere yer verse de sonuçta hastalık sonucu vefat ettiği noktasında hem fikirdirler.

Kaynaklarımız Bısr b. Mervân'ın ölüm tarihi hakkında 73, 74 ve 75 tarihlerini vermektedir. Vâkıdî, onun 73'üncü,⁹¹ Taberî, İbnü'l-Esîr, İbn Kesîr 74'üncü;⁹² Halîfe b. Hayyât, İbn Asâkir, Safedî, Zehebî, İbnü'l-İmâd ise 75'inci yılda vefat ettiğini bildirmekteydiler.⁹³ Vâkıdî'nin verdiği tarih oldukça erken bir dönemi işaret etmektedir. Taberî ve diğerleri ise Ebû Mihnefe dayanmaktadırlar. Bununla birlikte nümizmatik kanıtlardan elde edilen bilgiler Bısr b. Mervân'ın ölüm tarihleri hakkındaki 73 ve 74 yıllarını içeren rivayetleri onaylamamakta, bilakis en azından 75 yılında Bısr b. Mervân'ın Basra'da hayatta olduğunu ortaya koymaktadır.⁹⁴

Bısr b. Mervân, Basra'ya vali olarak geldikten bir, iki, dört veya altı ay kadar sonra hastalanarak 75/694 yılının ilk aylarında kırk küsur yaşındayken vefat etmiştir. Kendisi Basra'da vefat eden ilk emir olarak bilinmektedir.⁹⁵ Cenazesi İsa b. Süleyman ve İshak b. Süleyman'ın evlerinin arasındaki Selm (veya Sâlim) b. Ziyâd'ın kabrinin yanına defnedilmiştir.⁹⁶ Bısr b. Mervân'ın kabrinin yanına sonraları siyahi bir köle defnedilmiş ve hangisinin ölen valinin kabri olduğu belirsiz bir hale gelmiştir.⁹⁷ Bu son durum, valinin kabrinin ilerleyen zaman içinde halk tarafından ilgi görmediği olarak düşünülebilir.

4. Yönetim Anlayışı

Bısr b. Mervân'ın Kûfe ve Basra eyaletlerindeki idarî hayatı 72/692 ile 75/694 yılları arasında olmak üzere üç yıl gibi oldukça kısa sürmüştür. Shaban, Bısr b. Mervân'ın idarî dönemini pasif bir yönetim olarak değerlendirmektedir. Ona göre Abdülmelik b. Mervân, dahilî problemlerin en yoğun yaşandığı bir dönemde Irak'ta etkili bir valinin riskini almak istemedi ve bundan dolayı da kardeşi Bısr b. Mervân'ı Irak'a atadı. Beklenildiği gibi Bısr b. Mervân'ın valiliği süresince Irak'ta tatmin edici başarılar kazanılamadı.⁹⁸ Bizim kanaatimiz ise bundan farklıdır. Shaban'ın Bısr b. Mervân dönemi hakkındaki yaklaşımı daha çok halefi Haccâc

89 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/318.

90 Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ'*, 4/145-146.

91 bk. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 10/266;

92 Taberî, *Târîh*, 6/197; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/133; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/230, 242.

93 Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1993), 208; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 10/264; Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ'*, 4/146; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 10/153; İbnü'l-İmâd Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbârî men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnâüd-Mahmud el-Arnâüd (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 1/314.

94 Walker, "Some Arab-Sassanian Coins", 106-108.

95 Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 208; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/326, 327; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 10/264; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 10/153; ayrıca bk. Bekr b. Abdullah, *Tabakâtü'n-nessâbin*, 23.

96 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/326, 327; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 10/261.

97 İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 10/262, 265.

98 Shaban, *Islamic History I*, 101-102.

b. Yusuf'la olan kıyaslamasından kaynaklanmaktadır. Bununla beraber zaman ve yetki alanı bakımından her iki idareci arasında farklılıklar bulunmaktadır. İlk olarak, Bişr b. Mervân 72 yılında Kûfe valiliğine atanmış, 74 yılı sonlarında ise Basra valiliği uhdesine verilmiştir. Bununla beraber bu son görevinden birkaç ay sonra vefat etmiştir. Haccâc b. Yusuf ise 75/695 yılında atandığı Irak valiliğini 95/714 yılındaki ölümüne kadar sürdürmüştür. Dolayısıyla Haccâc b. Yusuf'un Irak üzerindeki mutlak hakimiyeti yirmi yıl gibi oldukça uzun bir süre bölgede görev yapmasından da kaynaklanmaktadır. İkinci olarak, Bişr b. Mervân Kûfe valisi iken, Haccâc b. Yusuf ise Kûfe, Basra ve bu iki eyalete bağlı diğer bölgeleri kapsayan Irak genel valisidir. Bundan dolayı siyasî, askerî ve iktisadî destek, kuvvet ve yeterliliği daha fazladır. Bir üçüncü konu olarak, bu dönemde Hâricî hareketleri daha çok Basra eyaletine bağlı Bahreyn ve Fâris bölgelerinde görülmekteydi ve bu mücadelelerden Basra valisi sorumluydu. Dolayısıyla Bişr b. Mervân, Basra valiliğine atandıktan sonra doğrudan Hâricîlerle mücadele etmeye başlamıştır. Yukarıda arzetmeye çalıştığımız gerekçelerden dolayı Bişr b. Mervân'ın valilik dönemlerini zayıf ve etkisiz olarak nitelemenin doğru olamayacağını düşünüyoruz. Karışık bir dönemin hemen ardından ve Emevî muhalefetine merkezinde bulunan bir şehirde valilikte bulunduğu zaman diliminde karışıklığın meydana gelmemesi başarı olarak değerlendirilmeli ve durum Bişr b. Mervân'ın yönetimde takip ettiği siyasetle ilgili olmalıdır. Bu son ifadelerimizi destekler mahiyette Emevî sarayının meşhur şairlerinden Ahtal'ın (ö. 92/710-711) dizeleri bulunmaktadır:

*Bişr, Irak'ı istivâ etti
Kılıç kullanmaksızın ve kan akıtmaksızın.⁹⁹*

Bununla beraber Ahtal'ın yazdığı beyitler methiye olarak tenkide açık olsa da tarihsel gerçekliğe uygun düştüğünü düşünüyoruz.

4.1. Atadığı İdareci ve Komutanlar

Bişr b. Mervân valilik görevi esnasında kendine bağlı yerlere vali/idareci ataması yapmıştır. Temim kabilesinin Benû Yerbu' kolundan¹⁰⁰ Hâlid b. 'Attâb b. Verkâ'î İsbehan ve Rey valiliğine atamıştır.¹⁰¹

Adnânî¹⁰² Teymullah b. Sa'lebe kabilesinden İkrime b. Rib'î'yi Kûfe'deki şurta teşkilatının başına sâhibü'-şurta olarak atamıştır.¹⁰³ Belâzürî, Kays Aylan kabilelerinden Benû E'sur Hassân b. es-Sa'k'ın şehrin ismini vermeksizin Bişr b. Mervân'ın valilik döneminde şurta teşkilatında yer aldığını bildirmektedir.¹⁰⁴

99 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/241.

100 Kehhâle, *Mu'cemü kabâ'ili'l-'Arab*, 3/1262.

101 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 12/161.

102 Kehhâle, *Mu'cemü kabâ'ili'l-'Arab*, 1/145.

103 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/316; 324; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 41/50.

104 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 13/227.

Bişr b. Mervân valiliği döneminde Basra ve Kûfe bölgelerinde isyan halindeki Hâricîlerle mücadele için çeşitli komutanlar görevlendirmiştir. Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as el-Kindî'yi 5000 kişilik bir ordunun komutanı olarak 72/691 yılında Basra'ya Katarî b. Fücâe ile mücadele için göndermiştir.¹⁰⁵ Aynı yıl bölgeye destek olarak Temîm kabilesinden 'Attâb b. Verkâ'yı 4000 kişilik birliğin başında göndermiştir.¹⁰⁶ Hâris b. 'Umeyre el-Hemdânî'yi 3000 kişilik ordunun başında Hâricî liderlerden Salih b. Müserreh'e karşı sevk etmiştir.¹⁰⁷ Bişr b. Mervân Basra valiliği esnasında Ezârika Hâricîler'ine karşı mücadele eden Mühelleb b. Ebû Sufra'ya yardım için Abdurrahman b. Mihnef el-Ezdî'yi göndermiştir.¹⁰⁸

Bişr b. Mervân Kûfe valiliğine ilaveten 74/694 yılında Basra valiliğine atanmıştı. Basra'ya gitmeden önce Kûfe'de yerine halef olarak Amr b. Hüveys el-Mahzumî'yi atamıştı. Amr b. Hüveys'in vekaleti Bişr'in Basra'daki vefatına kadar devam etmişti.¹⁰⁹ Ölüm hastalığına yakalandığında Basra'da yerine Halid b. Abdullah b. Halid b. Esîd'i halef olarak atamıştır. Halid b. Esîd, Bişr b. Mervân'ın vefatından sonra Haccâc b. Yusuf'un Irak'a vali olarak atanmasına kadar görevine devam etmiştir.¹¹⁰

Ebû Hâşim el-Harrânî¹¹¹ ve İkrime el-Feyyâz¹¹² Bişr b. Mervân'ın Kûfe'deki katipleriydi.

Kûfe'de Abdullah b. Zübeyr'in hakimiyeti döneminde kadılık makamına Said b. Nümran el-Hemezânî atanmış ve kendisi üç yıl bu görevi sürdürmüştür. Sonra Abdullah b. Utbe b. Mesud bu göreve atanmıştır. Abdülmelik b. Mervân, Mus'ab b. Zübeyr'in Deyrül-câselik savaşındaki ölümünden sonra Kûfe yakınlarındaki Nuhaile'ye geldiğinde Kâdî Şüreyh'i (ö. 78/697) sormuştu. Abdülmelik huzuruna getirilen Şüreyh'e niçin kadılık yapmadığını sorunca, iki kişi arasındaki fitne döneminde¹¹³ kadılık yapmadığını beyan etmiştir. Bunun üzerine Abdülmelik b. Mervân, kadılığa geri dönmesini istemiştir. Bu şekilde Şüreyh hicretin 78/697 senesindeki ölümüne kadar Kûfe kadılığına devam etmiştir.¹¹⁴ Dolayısıyla Bişr b. Mervân'ın valiliği döneminde Şüreyh kadılık görevinde bulunmuştur. Bu dönemde Şüreyh bir kişinin aleyhine hükmederek onu mahkûm etmişti. Vali Bişr b. Mervân haber göndererek hapsedilen adamın salıverilmesini istedi. Bunun

105 Taberî, *Târîh*, 6/171.

106 Taberî, *Târîh*, 6/173.

107 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 8/19

108 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 7/422.

109 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/326; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/133.

110 Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 227; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/327; 7/273; ayrıca bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/133.

111 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 7/202.

112 Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Ubeydillâh el-Cumahî, *Tabakâtü fuhûliş-şu'arâ'*, nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir (Cidde: Dârü'l-Medenî, t.s.), 2/484; Ebu'l-Ferec el-İsbehânî, *el-Eğânî*, 8/331.

113 Şüreyh fitne kelimesiyle Emevîlerle Abdullah b. Zübeyr arasındaki siyasi ve askerî mücadelelerin yaşandığı dönem kastetmektedir.

114 Muhammed b. Halef b. Hayyan el-Vekî', *Ahbârü'l-Kudât*, nşr. Saîd Muhammed el-Lahhâm (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2011), 471-472.

üzerine Şüreyh, “*Hapishane senin hapishanendir, kapı muhafızı senin muhafızındır; bana gelince ben adaletten dolayı onu hapsettım ve onu serbest bırakmayı reddediyorum.*” demiştir.¹¹⁵

4.2. İdare ve Uygulamalarını Eleştirenleri Cezalandırması

Emevî yönetimi kendilerine muhalif hareketlere kuruluşundan itibaren izin vermemiş, bu tarz davranış sergileyen kişi ve toplulukları türlü şekillerde cezalandırmışlardır. Bişr b. Mervân da yönetim hususunda kendisini açıkça tenkit eden, savaştan kaçan, Emevî yönetimine karşı muhalif yönetimleri destekleyen ve taraftar toplayan kişilere karşı oldukça sert bir yönetim tarzı takip ederek çeşitli şekillerde bu kişileri cezalandırmıştır.

Dimaşk'ta Ebû 'Abâyeye künyesiyle meşhur salihlerden bir zat Dimaşk merdivenleri üzerinde oturmakta olan Bişr b. Mervân'a uğramıştı. Bu sırada Bişr b. Mervân Dimaşk emiriydi ve önündeki adama kırbaçla vuruyordu. Ebû 'Abâyeye “*Allah'tan kork, ey Bişr!*” diye seslenince, Bişr b. Mervân adamın elbisesinin çıkartılarak on beş kırbaç vurulmasını emretmiştir. Ebû 'Abâyeye kırbaçlanmasından sonra vefat etmiştir.¹¹⁶ Bişr b. Mervân Kûfe valiliği esnasında minberde bir konu hakkında konuşurken, Abdurrahman b. Ertât b. Şerâhayl kendisine karşı ayağa kalkarak, “*Ey Bişr! Allah'tan kork! Sen öleceksin ve hesap vereceksin!*” demiştir. Bunun üzerine Bişrb. Mervân, Abdurrahman b. Ertât'ın kırbaçlanarak dövülmesini emretmiş ve bunun sonucunda da ölmüştür.¹¹⁷ Bu konuda bir diğer hadiseye göre Bişr b. Mervân bir gün insanlara hitap ederken Abdullah b. Zeyd b. Zübeyân ayağa kalkarak, “*Ey Bişr! Senin gibi kaç tane şahane hükümdarlar atandılar; sonra çağırıldılar ve onlar da icabet ettiler. O halde kulları hakkında Allah'tan kork, beldesinde güzel bir siretin olsun; şüphesiz sen yeryüzünde fitne ve büyük bir fesattan başka bir şey yapmıyorsun!*” demiştir. Bunun üzerine Bişr b. Mervân emir vererek üst elbisesi çıkarılmış sonra da kırbaçlanmıştır. Bundan bir müddet sonra da Abdullah b. Zeyd vefat etmiştir.¹¹⁸

Bişr b. Mervân'ın cezalandırma yöntemlerinden bir diğeri şöyledir. Kaynaklarımızda sebebini açık bir şekilde bulamasak da Kûfe hadis ricâlinde Ammâr b. Ebû Muâviye'nin (ö. 133/751) dizinin arkasındaki bağlar Bişr b. Mervân tarafından kesilmişti. Bu cezalandırma için onun Şii olması gerekçe gösterilmektedir.¹¹⁹

115 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/318; Vekî, *Ahbârü'l-Kudât*, 410; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 23/30.

116 İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 70/272-273.

117 Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbi, *Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-kebir*, thk. Nâcî Hasan (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 1/305; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/315.

118 Ebû'l-Arab Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî, *Kitâbü'l-Mihan*, thk. Yahyâ Vehib el-Cebbûrî (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâm, 2006), 328-329.

119 Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebir*, thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, t.s.), 3/323; ayrıca bk. Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 21/208-210.

Bişr b. Mervân şairlere karşı lütfkar davranışlarıyla tanınmaktadır. Bununla birlikte muhaliflerini öven kişileri şair bile olsalar cezalandırmıştır. Emevî dönemi şairlerinden İbrahim b. Mütemmim b. Nüveyre, Amr b. Saîd el-Eşdak'ın¹²⁰ (ö. 70/690) Abdülmelik tarafından öldürülmesini okuduğu şiirlerle eleştirmişti. Nitekim Bişr b. Mervân, kardeşi Davud b. Mütemmim'in aynı şiirleri okumasından dolayı Basra'ya geldiğinde kendisini cezalandırmıştır.¹²¹

İslam tarihinin ilk dönemlerinde savaş bölgesini terk eden kişiler hakkında farklı cezalandırmalar yapıldığı görülmektedir. Konumuzla ilgisi açısından bu uygulamalardan birini tane örnek vermek faydalı olacaktır. Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde gitmesi gerekli olan bir yere gitmeyen kişinin sarığı başından çıkartılarak insanlar arasında ayağa kaldırılarak bu şekilde yaptığı eylem ifşa edilmiştir. Mus'ab b. Zübeyr bu cezalandırmayı yetersiz bularak kişinin saç ve sakallarının da traş edilmesini ilave etmiştir. Bişr b. Mervân vali olduğunda ise mezkûr cezaya ilave olarak bu cezaya müstehak görülen kişinin bir sandalye üzerinde yerden yükseğe kaldırılarak duvar üzerinde iki eline çivi çaktırmıştır. Daha sonra sandalye altından çekilerek kişi ölünceye kadar burada bırakılmış veya çivilerin avuç içlerini yırtarak bu şekilde kurtulmasına izin verilmiştir. Haccâc b. Yusuf ise valiliği döneminde bunu oyun olarak görmüş ve sınır boyundaki bölgesini terk edenin boynunu vuracağını belirtmiştir.¹²²

Emeviler daha başlangıçtan itibaren muhalif hareketlere izin vermeme konusunda ısrarcı olmuşlardır. Öyleki kendilerine muhalif olanların övülmesine bile rıza göstermemişler, destekleyenleri cezalandırmışlardır. Bişr b. Mervân, Emevî yönetimine karşı Abdullah b. Zübeyr hareketini açıktan destekleyenleri de cezalandırmıştır. Nitekim Abdullah b. Zübeyr, Mus'ab b. Zübeyr'in ölümünden sonra Irak halkına ensardan biriyle mektup göndererek onları kendisine biat etmeye davet etmişti. Ensârî kişi Nu'aym b. el-Ka'Kâ' b. Ma'bed'in evine gelmiş, ev sahibi de vali Bişr b. Mervân'ı tenkit ederek ona fisk ve ahmaklık nispetinde bulunmuştu. Ayrıca Abdullah b. ez-Zübeyr'i övmüş ve gizlice ona itaat etmeye davet etmişti. Havşeb b. Yezid eş-Şeybânî ensarinin haberini öğrenince, Nu'aym b. el-Ka'Kâ'nın durumunu Bişr b. Mervân'a ihbar etmişti. Bunun üzerine Bişr b. Mervân, ensari ve Nu'aym b. el-Ka'Kâ'yı yakalatarak öldürmüştür.¹²³

Bişr b. Mervân'ın yönetimini ve uygulamalarını eleştirenleri karşı sert bir şekilde cezalandırması onun kişisel tarzından kaynaklanabileceği gibi Kûfe'nin Şam muhalefetinin merkezinde yer almasında kaynaklanan özel durumu ve bilhassa Abdülmelik b. Mervân'ın kendisini Kûfe'ye atarken halka verdiği

120 Amr b. Saîd b. el-Âs el-Eşdak, Emevî ailesine mensup vali ve komutanlardan olup Câbiye görüşmelerinde kendisine ikinci veliaht olarak biat edilmişti. Dimaşk'ta isyan etmesi üzerine Abdülmelik b. Mervân tarafından idam edilmiştir; bk. Abdülkerim Özyayın, "Eşdak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/460-461.

121 Belâzûrî, *Ensâbü'l-esrâf*, 12/ 189.

122 İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 10/256-257; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/142.

123 Belâzûrî, *Ensâbü'l-esrâf*, 6/328; 7/137-138.

hutbesindeki, “*Bişr’e itaatkâr olanlara iyilikle davranmasını, isyankâr olanlara ise şiddetle muamele etmesini emrettiğini...*”¹²⁴ belirten ifadelerinde de saklı olabileceğini düşünürüz.

Bişr b. Mervân valilikleri döneminde kendi iradesini kısıtlayan kişilerden razı olmayarak onları bertaraf etme yoluna gitmiştir. O, yönetimde kendi iradesi üzerinde hissettiği kişilere karşı doğrudan veya dolaylı olarak cephe alarak memnuniyetsizliğini ifade etmiştir. Abdülmelik b. Mervân, Küfe’ye Bişr b. Mervân’ı atadığında yanına işerinde yardımcı olması amacıyla akıllı ve ilim sahibi bir kişiliğe sahip Ravh b. Zinbâ’ı Küfe’de bırakmıştı. Ayrıca Bişr b. Mervân’a, onun amcası yerinde olduğunu, ona danışmaksızın hiçbir işe kalkışmamasını, tavsiyelerini dikkate almasını istemişti. Bişr b. Mervân Küfe’de geceleri içki içmeye ve kendisine içki arkadaşı edinmeye başlamıştı. Sonrasında Ravh b. Zinbâ’ın konumundan ve yapmak istediklerinden kendisini engellediğinden dolayı rahatsızlık duymaya başlamıştı. Ancak kendi durumunu Abdülmelik b. Mervân’a bildirmesinden de çekmişti. Bişr b. Mervân veya bir diğer rivayete göre onun cimriliğinden rahatsız olan Kûfeliler bir hile onun Şam’a dönmesini sağlamışlardır.¹²⁵ Bu durum onun yönetimde mutlak olmayı arzulaması olarak anlaşılabilir.

Bu konuda bir diğer örnek olay kaynaklarımızda yer almaktadır. Bişr b. Mervân’ın Küfe ve Basra valiliği döneminde halife Abdülmelik b. Mervân haricilerle mücadele için Mühelleb b. Ebû Sufre’yi resen görevlendirmişti. Bişr ise bunu yetkilerine müdahale olarak gördü ve bu durumu düzeltmesi için Abdülmelik’e mektup yazdı. Halbuki teâmül gereği eyalet valisinin yetkisi dahilinde olması gereken bu durum ihlal edilmiş bulunuyordu. Bu son noktayı doğrudan halifeye itiraz sadedinde Bişr b. Mervân halifeye mektup yazarak mazeretine binâen Mühelleb b. Ebû Sufre’nin bu iş için uygun olmadığını izah etmeye çalışsa da halife, Bişr b. Mervân’ın niyetini anladığından dolayı emrini yinelemiştir. Bişr bundan dolayı Mühelleb b. Ebû Sufre’ye karşı büyük bir husumet beslemeye başlamış ve hatta onun başarısız olması için yanına görevlendirdiği yardımcı komutanına bu doğrultuda emirler vermekten çekinmemiştir.¹²⁶ Wellhausen bu durumu komutayı kendisinden değil de doğrudan halifeden almasından dolayı Bişr b. Mervân’ın Mühelleb b. Ebû Sufre’yi kıskanması olarak değerlendirmektedir.¹²⁷

4.3. İstişarede Bulunması

Bişr b. Mervân yukarıdaki örneklerde kendi yönetiminde mutlak iradesini hâkim kılan bir yönetici gibi görünse de zaman zaman etrafındaki tecrübeli

124 Taberî, *Târîh*, 6/164; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 10/262; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 12/141.

125 Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *’Uyûnü’l-ahbâr* (Kahire: Matbaatü Darü’l-Kütübî’l-Mısıriyye, 1996), 1/171; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdûs b. Abdillâh el-Cehşiyârî, *Kitâbü’l-Vüzerâ’ ve’l-küttâb*, thk. Mustafa es-Sekkâ, İbrâhim el-Ebyârî, Abdülhafız Şelebî (Kahire: Matbaatü Mustafa, 1938), 36-37; Mes’ûdi, *Mürûcû’z-zeheb*, 3/94-95; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 10/263.

126 Bu konu için bk. dipnot no: 69, 70, 71, 72, 76.

127 Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), 107.

kişilerle devlet yönetimi hakkında istişarelerde bulunduğu, onların fikirlerine değer vererek hareket ettiği görülmektedir. Nitekim 74/694 yılında Basra valiliğine atandığında, kendisine Abdülmelik b. Mervân'dan gelen bir mektup Fâris bölgesindeki Hâricîlerle mücadele için Mühelleb b. Ebû Sufre'yi görevlendirmesini istiyordu. Gerçekte ise Bişr b. Mervân Hâricîler meselesini bizzat kendisinin seçtiği Ömer b. Ubeydullah'ın komutasındaki ordu ile başarmak istiyordu. Bu yüzden Mühelleb b. Ebû Sufre'nin doğrudan Şam tarafından atanmasına büyük öfke duymuş ve bundan dolayı da onu suçlamıştır. Bu durumda ne yapması gerektiği hususunda yanındakilerle istişarede bulunmuştur. Mecliste bulunanlardan Esmâ b. Hârice, müminlerin emirinin bildirdiğinden başka yapılabilecek bir şey olmadığını ifade etmiştir. İkrime b. Rib'î de mektupta bildirilenin dışında bir şey yapılamayacağı, fakat müminlerin emirine Mühelleb b. Ebû Sufre'nin hastalığı sebebiyle bu göreve uygun olmadığını bildirilmesinin yerinde olacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine Bişr b. Mervân da bir elçi göndererek Abdülmelik b. Mervân'a durumları anlatmıştır.¹²⁸

4.4. Mâli Uygulamaları

Bişr b. Mervân'ın Irak genel valiliği dönemindeki mâli uygulamaları hakkında kaynaklarımızda bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen cârî uygulamalar kapsamında Abdülmelik b. Mervân'ın da uygun görmesi sonucu daha önce Mus'ab b. Zübeyr'in divandaki askerlere yapmış olduğu 100 dirhemlik artış uygulamasını devam ettirmiştir.¹²⁹

4.4.1. Para Basımı

Bişr b. Mervân'ın Kûfe ve birkaç ay süreli Basra valiliği dönemlerindeki en önemli mâli icraatlarından biri gümüş sikke basımıdır. Onun 73-75 yılları arasındaki yönetimlerinde basılan 26 adet sikke günümüze ulaşmıştır.¹³⁰ Bişr b. Mervân'ın bu dönemde sikke bastırmasının önemli bir nedeni, Zübeyrî hakimiyeti döneminde basılan sikkelerin kullanımına muhalefet etmesi düşünülebilir. Bu nedenle kendi bastıracağı sikkelerin piyasada kullanılmasını sağlamak istemiş olmalıdır.¹³¹ Miktarı hakkında tahminde bulunamasa da bu şekilde piyasaya salınımı sağlanan dirhemler, olağan para basımından ziyade Emevî idaresinin parasal reformunun ve gücünün önemli bir parçası olduğunu düşündürmektedir.¹³² Nitekim Abdülmelik b. Mervân da bastıracağı dinar ve dirhemlerle Bizans'a karşı İslam'ın gücünü ortaya koymak istemiştir. Ayrıca para basımıyla Bizans'a olan ekonomik bağlılığa da son vermiştir.¹³³

128 Belâzürî, *Ensâbü'l-üşrâf*, 7/421.

129 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/143.

130 Luke Treadwell, "The Orans Drachms of Bishr ibn Marwân and the Figural Coinage of Early Marwanid Period" *Bayt al-Maqdis: Jerusalem and Early Islam*, ed. Jeremy Johns (Oxford: Oxford Studies in Islamic Art, 1999), 9/225; sikkelerin görsel listesi için bk. Treadwell, "The Orans Drachms of Bishr ibn Marwân", 260-269.

131 Treadwell, "The Orans Drachms of Bishr ibn Marwân", 245.

132 Treadwell, "The Orans Drachms of Bishr ibn Marwân", 228.

133 Fatih Erkoçoğlu, "Devletin Yeniden Yapılandırılması", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 3/489.

4.5. Adli Davalara Bakması

Râşid Halifeler döneminden itibaren halifeler hukuk davalarına bakmak üzere eyaletlere kadılar atamaya başlamışlardır. Emevîler döneminde ise halifeler zaman zaman merkezden kadı atarken genellikle eyalet valileri taşrada yürütme yanında yargı işlerinden de sorumlu olmuşlardır. Çoğu zaman şehirlere atamış oldukları kadılar davalara bakarken, kısmen valilerin de bizzat davalara baktıkları görülmektedir. Abdullah b. Şihâb, vali Bişr b. Mervân'ın huzurunda bir koca ile karısının mühâlea¹³⁴ davasına şahit olmuştu. Bişr b. Mervân, bu şekilde karının kocasından boşanmasına izin vermemiştir. Bunun üzerine Abdullah b. Şihâb, Hz. Ömer'e mühâlea davası için aynı şekilde bir koca ile karısının geldiğini ifade ederek Hz. Ömer'in kadına "*Senin talakın, kendi malınladır.*" diyerek boşanmaya izin verdiğini belirtmiştir.¹³⁵

4.6. Dinî Konulardaki Yeni Uygulamaları

Kaynaklar Bişr b. Mervân'ın ilmî ve dinî kişiliği yönünde herhangi bir telmihte bulunmazlar. Bununla birlikte kendisinin sünnet olarak bilinen bazı dinî uygulamalarda yeniliklerde bulunduğu ifade edilmektedir. Bişr b. Mervân, Ramazan ve Kurban bayram namazlarında Kûfe'de ilk defa ezan okuma âdetini başlatmıştır. İnsanlar ezanı duyduklarında, bunu reddetmişler ve başlarını şaşkınlıkla yukarıya doğru kaldırarak ezan okunduğu tarafa doğru çevirmişlerdir.¹³⁶ Bişr b. Mervân'ın bayram namazlarında ezan okutması Hz. Peygamber'in uygulamasına aykırı görüldüğünden dolayı halk tarafından tasvip edilmediği anlaşılmaktadır. Bayram namazları öncesi ezan okutması, insanların namaza toplanmalarını sağlamak için haber verme düşüncesiyle ve muhtemelen Hz. Osman'ın Cuma namazı öncesi ezan okutmaya başlamasını da örnek olarak uygulamaya başlatmış olabileceğini düşünüyoruz.

Bişr b. Mervân cuma hutbesinde dua etmek için iki elini kaldırıyordu. Cemaat içindeki sahabî 'Umâre b. Rûveybe hutbe esnasındaki bu ameliyeyi tasvip etmemiş ve Hz. Peygamber'in şehadet parmağını kaldırmaktan başka bir şey yapmadığını gördüğünü ifade etmiştir.¹³⁷ Zehebî bu olayın 73 veya 74 yılında meydana geldiğini belirtmektedir.¹³⁸ Bununla beraber Bişr b. Mervân döneminde basılan sikkelerin¹³⁹ arka yüzlerinde yer alan üç şahıstan ortadakinin ayakta iki elini yukarıya doğru dua eder gibi açık bulundurması, iki yanında bulunan kişilerin de saygı durumunda ona doğru bakmalarını -farklı yorumlara rağmen-

134 Mühâlea, evli kadının mehri iade etmesi veya belirli bir miktar mal vermesi karşılığında kocasından ayrılması anlamında bir fıkıh terimidir.

135 Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî', *Kitâbü Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebül-Hancı, 2001), 8/274; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/318.

136 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/316; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 10/153; ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dimaşk*, 10/260.

137 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/316; İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dimaşk*, 10/259-260.

138 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 5/488.

139 Sikkeler ve üzerlerindeki resim ve şekillerin ifadeleri için EK'e bakınız.

çağdaş araştırmacılar tarafından cuma hutbesini okuyan Mervânî hatibin bir temsili olarak yorumlamayı tercih ettikleri görülmektedir. Araştırmacılar Bişr b. Mervân'ın bastırıldığı paralarda öncekilerden farklı olarak ilk kez görülen bu resimlerle, hutbede dua ederken iki elini kaldırma (*ref'u'l-yedeyn*) geleneğini başlatması arasında bir ilişki olabileceğini düşünmektedirler. Bu da Zübeyrî yönetimi sonrasında Kûfe'de Mervânî idarenin tesis edilme siyasetinin bir yöntemi olmalıdır.¹⁴⁰

5. Sosyal Tabakalarla İlişkisi

5.1. Ulema ile İlişkisi

Bişr b. Mervân'ın hakkında bazı olumsuz ithamlar bulunsa da onun alimlerle iyi geçindiğine dair kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Kaynaklar tarihi hakkında bilgi vermese de muhtemelen Kûfe'ye atandığında onun şehrin kurrâ sınıfı ileri gelenlerine maddi yardımda bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunun için kendisi Musa b. Talha'ya bir miktar mal vererek Kûfe halkından kurrâyâ dağıtmasını istemişti. Musa b. Talha mal taksimi için el-Hemdânî'ye geldiğinde evinde on dirhem değerinde malı olmamasına rağmen gönderilen miktardan bir şey kabul etmemişti. Aynı şekilde Ebû Rezîn el-Ukaylî de kendisine gönderilen maldan bir şey almaktan imtina etmişti. Bununla beraber Amr b. Meymûn el-Evdî ve Ebû Cüheyfe es-Süvâbî (Vehb b. Abdullah) gönderilen miktarı kabul etmişlerdir.¹⁴¹ Bişr b. Mervân'ın kurrâyâ dağıtılmak üzere para göndermesi muhtemelen Mus'ab b. Zübeyr'in hakimiyeti sonrası Kûfe'de kurrânın Emevîler'e olan desteğinin sağlanması amacıyla matuftur, çünkü Emevîler'in kendilerine yakın ve destek olan kişileri maddi olarak mükafatlandırdıkları bilinen bir konudur.¹⁴²

Kûfe ve Basra şehirlerinin önde gelen bazı ulemasının çeşitli sebeplerle Bişr b. Mervân'ı ziyaret ettikleri bilinmektedir. Âmir eş-Şa'bî, kendisine bazı haksızlıklarda bulunan Bişr b. Mervân'ı bir iş için bizzat görmek üzere birgün yanına gitti. Kapısına ulaştığında mevlâ, hâcib ve muhafızının oturmakta olduklarını gördü ve onlara kendisi için izin almalarını rica etti. Kendisine emirin akşama kadar kimseyi huzuruna kabul etmediğini söylediklerinde, Âmir eş-Şa'bî emirin bilmesi gereken bir iş için geldiğini belirtti. Bunun üzerine hâcib, Âmir eş-Şa'bî'nin makamını Bişr b. Mervân'a söylediğinde içeriye girmesine izin verildi. İçeriye girdiğinde Bişr b. Mervân'ın sarı bir minder üzerinde oturduğunu, sağ, sol ve arkasında yaverlerinin, başı üzerinde de reyhandan mamûl bir tacın bulunduğunu, yanında ise 'İkrime b. Rib'î, Halid b. 'Attâb b. Verkâ'nın bulunduğunu belirtmektedir. Bişr b. Mervân kendisinden başka biri olsaydı içeriye girmesine izin vermeyeceğini söyleyince, Âmir eş-Şa'bî "*Benim katımda sizin üç hususiyetiniz vardır: gizlenmek*

140 Treadwell, "The Orans Drachms of Bishr ibn Marwân", 245 vd.

141 Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 6/316; benzer bir rivayet için bk. İbn Asâkir, *Târîhu medineti Dimaşk*, 10/256.

142 Fatih Erkoçoğlu, *Emevî Devleti'nin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervân* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 2011), 347.

gerekli olduğunda perde, yüz çevrildiğinde şükür, helal ve güzel olan şeylerde size katılma." dedi. Bu sırada Bişr b. Mervân sandalye üzerinde oturan muğannî Huneyn b. Belva' el-'İbâdî'ye udun tellerine vurmasını söyleyince, çalmaya başlamıştır. Bişr b. Mervân bu durumda ne düşündüğünü sorunca, Âmir eş-Şa'bî buradaki işin kendi nefsinde de bulunduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Bişr b. Mervân, "Vallâhi o buradadır." dedikten sonra, "Şa'bî'yi bana kim kötiledi? Kalk ey Nâffî! Ona on bin dirhem ve otuz kat elbise ver!" demiştir. Sonrasında Âmir eş-Şa'bî onların işlerine dahil olmadığı halde, kendisine verilen miktar kadar Bişr b. Mervân'ın arkadaşlarından kimseye bu miktar para verilmediğini belirtmiştir.¹⁴³

Bişr b. Mervân Basra'ya vali olarak geldiğinde Hasan el-Basrî kendisini ziyarete gitmişti. Kapıda hâcib tarafından karşılanan Hasan el-Basrî kendisini tanıttıktan sonra içeride uzun süre kalmak ve bıkkınlık vermekten sakınması tenbihini takiben huzura kabul edilmişti. Hasan el-Basrî içeri girdiğinde Bişr b. Mervân bir yer döşeğinde otuyordu, yanı başında da kılıçla bekleyen bir muhafızı vardı. Hasan el-Basrî'nin kendisini tanıtmayı üzerine oturmasını söylemiştir. Sonrasında Bişr b. Mervân, "Zekât mallarımızı sultana mı yoksa fakirlere vermemiz konusunda ne düşünüyorsun?" diye bir soru yöneltmişti. Hasan el-Basrî, ikisinden hangisini yaparsa, kendisinden kabul edileceğini ifade edince, Bişr b. Mervân tebessüm etmişti. Akşam vakti Bişr b. Mervân etrafında doktorlar olduğu halde minderi üzerinde rahatsızlığı belli olacak şekilde dönüp durduktan sonra aşağıya inmişti. Hasan el-Basrî, ertesi günün sabahında ölüm haberi veren tellalın, Bişr b. Mervân'ın öldüğünü ilan ettiğini belirtmiştir.¹⁴⁴

Kaynaklarımızda Bişr b. Mervân'ın ulemâ ile ilişkisi bağlamında yukarıdaki hadiseler yer verilmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde Bişr b. Mervân'ın ulemaya karşı bir tavrının olmadığı, ulemânın da kendisiyle mesafeyi koruduğu anlaşılmaktadır.

5.2. Halkla İlişkileri

Bişr b. Mervân'ın halkla ilişkileri konusunda kaynaklarda farklı bilgilere yer verilmektedir. Bazı rivayetlerde Bişr b. Mervân'ın evinin kapısını kilitlediği ve bunu kadınlara mahsus bir davranış olarak gördüğü¹⁴⁵ vurgulanarak kapısının her daim açık olduğundan yanına izinsiz girebildiği anlatılmaktadır.¹⁴⁶ Bunun yanı sıra, kapısında hacibin bulunduğu ve bunların görüşmek isteyenlere oldukça sert ve haşin davrandıkları görülmektedir.¹⁴⁷ Bişr b. Mervân'ın özellikle muhaliflere karşı genel olarak sert bir kişilik ortaya koyduğu görülse de halka karşı kendisinin

143 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/319-320; Ebu'l-Ferec el-İsbehânî, *el-Eğânî*, 2/342.

144 Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *el-Evâ'il*, thk. Muhammed es-Seyyid el-Vekîl (Kahire: Dârü'l-Beşîr, 1998), 292; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 10/261; Zehebi, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ'*, 4/145-146; Zehebi, *Târîhu'l-İslâm*, 5/371.

145 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/241.

146 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/314; Ebu'l-Ferec el-İsbehânî, *el-Eğânî*, 20/327.

147 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/316; 319.

hassas ve duyarlı bir karaktere sahip olmasından dolayı özel durumlara sahip insanlara yardım ettiği ve mazeretlerini kabul ettiği de görülmektedir.

Bişr b. Mervân evlenmek için kendisinden maddi yardım isteyenlere karşı cömertçe davranmış, böyle kişileri huzurundan karşılıksız geri çevirmemiştir. Bişr b. Mervân'a Şam halkından bir adam gelmişti. Kendisine çarşıdaki attar dükkanında bir kadınla karşılaştığını ve -muhtemelen nikah için mihir olarak- eğer yanında bir şeyler olsaydı mutlaka ona vermek istediğini belirtti. Bunun üzerine Bişr b. Mervân adama zekât gelirlerinden 500 dirhem verilmesini emretmiştir.¹⁴⁸

Bişr b. Mervân borcu olup darda kalanlara yardımda bulunduğu anlaşılmaktadır. Şair Ahtal, kabilesinin ödemek zorunda olduğu diyet borcu üzerinde olduğu halde Basra'ya gelmişti. Aralarında Süveyd b. Mencûf'un bulunduğu Benû Sedûs ve Benû Es'ad b. Hemmâm'dan kişilerin yer aldığı meclise gelerek onlardan yardım istemişti. Bunun üzerine Benû Es'ad'dan olan kişi, Ahtal'ın kendilerini bazı beyitlerinde hicvettiğini dile getirerek kendisine yardım etmeyeceğini beyan etti. Bu sırada mecliste bulunan Bişr b. Mervân ne kadar borcu olduğunu sorunca, Ahtal elli bin dirhem olduğunu söyledi. Bişr b. Mervân ilgili meblağın ödenmesini emrederek kendisinin Benû Sedûs ve Benû Es'ad'dan daha ziyade yardım etmeye müstehak olduğunu belirtti.¹⁴⁹

Emeviler döneminde askerlikten kaçan ve imtina edenlere çeşitli cezalar verilmekteydi. Bununla beraber Bişr b. Mervân'ın her iki olayda da mazeretleri göz önünde bulundurarak kişilere durumlarına göre ayrıcalık verdiği görülmektedir. Buna göre amcasının kızı ile yeni evli bir genç savaşa gönderilmişti. Savaş alanından yazdığı mektubun altına aşağıdaki beyitleri eklemiştir:

*Bişr'den veya cezasından korkmamış olsaydım
Ve iki avcuma çivi çakılmasından
O zaman sınırdaki yerimi terk eder, sonra da sizi ziyaret ederdim
Şüphesiz seven sevdiğini ziyaret edendir.
Bunun üzerine karısı cevabî mektubunda aşağıdaki beyitlere yer vermişti:
Seven kişi cezadan korkmaz, şayet
Onun cezası cehennem boşluğunda bile olsaydı.
Bilakis sevene onu korkutan bir şey yoktur
Veya sabitleyen ve evde onu arzulayana.*

Mektubu okuyan kocası karargâhı terk ederek şehre geri dönmüştü. Sonrasında kişi tutuklanarak Bişr b. Mervân'ın huzuruna çıkarılmıştı. Bişr b. Mervân kendisine sınır boyunu niçin terk ettiğini, ayrıca bu şekilde davrananlara verilen cezadan haberinin olup olmadığını sormuştu. Bunun üzerine kişi özrünün dinlenilmesini istemiş, bundan sonra dilerse affedebileceğini, dilerse de cezalandırabileceğini ifade etmiş ve karısı olan amcasının kızı ile haberleşmelerini anlatmış-

¹⁴⁸ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dîmaşk*, 10/260.

¹⁴⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/317.

tır. Bişr b. Mervân bundan sonra gencin divandan adının çıkarılmasını, kendisine de on bin dirhem verilmesini emrederek amcasının kızına kavuşmasını söylemiştir.¹⁵⁰

Aynı anlamda bir diğer rivayete göre Bişr b. Mervân'ın 75 yılındaki vefatından sonra Haccâc b. Yusuf Irak genel valiliğine atanmıştı. Kûfe'den sonra aynı sene içinde Basra'ya gelmiş ve üç gün içinde herkesin Hâricîlerle mücadele eden Mühelleb b. Ebû Sufre'ye katılmalarını, aksi takdirde cezalandırılacakları yönde tehdit etmişti. Bunun üzerine fitik hastalığı olan ve bir gözü de görmediği için üzerine pamuk koyan Şerîk b. Amr el-Yeşkurî, Haccâc b. Yusuf'un huzuruna çıkarak özrünü beyan etti. Bişr b. Mervân'ın da kendisinin özrünü kabul ettiğini ve savaşa gitmekten muaf tuttuğunu, bundan dolayı da maaşının beytûlmal'e geri iade edildiğini ifade etti. Ancak Haccâc b. Yusuf, Şerîk b. Amr'ın yakalanarak idam edilmesini emretti. Bundan sonra Mühelleb b. Ebû Sufre'nin askerlerinden olup da Basra'dan kimse geride kalmamıştır.¹⁵¹

Bununla beraber Bişr b. Mervân'ın özellikle toplum içinde gerçekleşen âdâb-ı muâşeret kurallarına aykırı davranışlara da meydan vermediği görülmektedir. Nitekim Bişr b. Mervân bir topluluk içinde oturmaktayken kendisine kalkanlar getirilmişti. Yanındaki oturanlara bunlara dokunarak incelemelerini istedi. Hilâl kabilesinden bir kişi kalkana dokunmuş ve sonrasında yellenmişti. Meclistekiler gülüşmeye başlayınca Bişr b. Mervân kızmış ve yellenmenin diyetini sormuştu. Meclistekiler bunun kırk dirhem ve kadife kumaş olduğunu söylediklerinde, Bişr b. Mervân yellenen kişinin kırk dirhem ve bir ipek kumaş diyet ödemesini emretmiştir.¹⁵²

Bişr b. Mervân zaman zaman eşrafa mensup insanlarla bir araya gelir, onlarla çeşitli konularda sohbet eder hatta latife şeklinde şakalaşır. Bir gün Bişr b. Mervân, babası Rey valisiyken Hariciler tarafından öldürülen Havşeb b. Yezîd ve İkrime b. Rib'î ile birlikte oturuyorken asil bir ata ihtiyacı olduğunu ve bu konuda kimin yardımcı olabileceğini sordu. Bunun üzerine İkrime b. Rib'î, Havşeb b. Yezîd'in bu vasıfta bir atı olduğunu, onun Rey günü bu atın sırtına binerek kurtulduğunu ifade etti. Bir başka gün Bişr b. Mervân mezkûr kişilerle bir arada sohbet ederken, güçlü bir katıra ihtiyacı olduğunu ve bu konuda kimin yardımcı olabileceğini sordu. Bunun üzerine Havşeb b. Yezid, Vâsîl b. Müsâfir'in bu vasıfta bir katırı olduğunu belirtti. İkrime b. Rib'î'nin Vâsîl b. Müsâfir'in karısı ile itham edilmesinden dolayı Bişr b. Mervân tebessüm ederek, "İşte şimdi sen hakkını aldın." demiştir.¹⁵³

150 İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 10/257.

151 Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşraf*, 7/279-280; Müberred, *el-Kâmil*, 3/241-242; Taberî, *Târîh*, 6/210; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/142-143.

152 Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/325.

153 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/77.

5.3. Şairlerle İlişkisi

Bış b. Mervân zarif bir edebiyatçı ve şair olmasının yanında şiiri, gece sohbetlerini, musikî dinlemeyi ve şarap içmeyi seven biriydi.¹⁵⁴ Kendisi bulunduğu bölgelerdeki şiirleri ve şairleri araştırır ve onları bulurdu.¹⁵⁵ Bış'ın şairlerle arası iyiydi, yeri geldiğinde onlarla bir araya gelip kah eğlenir kah latife yapardı. Ayrıca şairleri birbirine düşürerek atışmalarını seyretmeyi de severdi.¹⁵⁶ Bu durumda bir nevi ozan atışması olarak tanımlayabileceğimiz meclis durumları ortaya çıkardı. Birgün yanında Cerîr bulunuyorken yanına Ahtâl girmişti. Bış, Cerîr'e gelenin Ahtâl olduğunu söylemişti. Bunun üzerine Ahtâl, "*Ben senin ırzına söven, geceleri uykunu kaçıran ve kavmine eziyet eden kişiyim.*" demiştir. Buna karşılık olarak Cerîr, "*'Senin ırzına sövenim.'* sözüne gelince, boğulmakta olan bir kişinin denize sövmesiyle bir zarar gelmez. '*Geceleri uykunu kaçıranım.'* sözüne gelince, keşke beni bırakmış olsaydın da uyuyabilseydim, bu senin için daha hayırlı olurdu. '*Kavmine eziyet edenim.'* sözüne gelince, kendilerine cizye ödediğin bir kavme nasıl eziyet edebilirsin ki?" diye karşılık vermiştir.¹⁵⁷

Bış b. Mervân bazen de şairlerle birlikte olduğu zaman birbirine düşürmek için, içlerinden birini diğerleri için hakemlik yapmasını isterdi. Yine bir gün Cerîr, Ferezdak ve Ahtâl Bış b. Mervân'ın yanında bir araya gelmişlerdi. Bış b. Mervân, Ahtâl'dan Ferezdak ve Cerîr arasında hakemlik yapmasını istemişti. Ahtâl, bundan affını talep ettiyse de Bış b. Mervân haklarında bir şey söylemeksizin affetmeyeceğini belirtmişti. Bunun üzerine Ahtâl, Ferezdak'ın kayayı işleyerek oyduğunu (az kelime kullandığını), Cerîr'in ise denizden kepçe ile aldığını ifade etmiş,¹⁵⁸ bu şekilde her iki şairi de hicvetmişti.

Bış b. Mervân şiirleri için şairlere binlerce miktar parayı hediye olarak vermekten çekinmeyen biriydi.¹⁵⁹ Nitekim Emevîler dönemi şairlerinden ve Bış b. Mervân'ın kendisine özel olarak değer verdiđi¹⁶⁰ Eymen b. Hureym (ö. 80/699[?]), aşağıdaki dizelerinde bu durumu tasvir etmiştir:

Cumâdâ ayında Mukattam'dan bineğime bindim

Bış b. Mervân'a, mesaj götürerek.

şayet Bış sana biner biner verse bile

*Sana daha da çok verebileceğini ona hak görürsün.*¹⁶¹

154 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/323; Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mes'ûdi, *Mürücü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, nşr. Kemâl Hasan Mer'â (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 3/94.

155 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/328.

156 İbn Sellâm el-Cumahi, *Tabakâtü fuğül'ş-şu'arâ*, 2/440; Ebu'l-Ferec el-İsbehâni, *el-Eğânî*, 8/326.

157 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/44; ayrıca bk. Ebu'l-Ferec el-İsbehâni, *el-Eğânî*, 8/304, 326.

158 Ebu'l-Ferec el-İsbehâni, *el-Eğânî*, 8/326-327.

159 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/322; 323; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/241.

160 Ebü Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *eş-şîr ve'ş-şu'arâ*, thk. Ahmed Muhammed şakir (Kahire: Dârü'l-Meârif, 1982), 1/541.

161 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/314; Ebu'l-Ferec el-İsbehâni, *el-Eğânî*, 1/316; 20/326; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 5/177.

Emevîler dönemi önemli şairlerinden Ferezdak, Ahtal,¹⁶² Küseyyir,¹⁶³ Cerîr, A'şâ,¹⁶⁴ Ükeyşir,¹⁶⁵ Sürâka b. Mirdâs el-Bârikî¹⁶⁶ gibi diğer şairler pek çok kez kendisini şiirlerinde övmüş ve bahsetmişlerdir.¹⁶⁷ Özellikle A'şâ,

*Kardeşin, kardeşine bıraktığında
Hilafetini, iyilikle bir afet olmaksızın.
Sen ona vasiyet edilenin üçüncüsün
Şüpheli olmayan kesin bir vasiyetle.*

.....

*Ömrüme yemin olsun ki, Maad akşamladı ve sabahladı
Hepsi seni severek ey Bişr b. Mervân.
Temenni ve arzu ederek senin halife olmanı
Dünya ve din için onun büyük kesimi seni arzu ederler.¹⁶⁸*

beyitleriyle açıkça Bişr b. Mervân'ı gelecekte halife olmasını temenni ettiklerini belirtmekten çekinmemiştir. Tarihçiler Mervân'ın kendisinden sonra sadece iki oğlu Abdülmelik ve Abdülaziz için biat aldığını belirtmelerine rağmen,¹⁶⁹ yukarıdaki beyitler A'şâ'nın methiye türü ifadeleri olabileceği gibi, Bişr b. Mervân'ın gelecekte hilafete geçeceği hakkında toplumda oluşan bir beklentinin dışı vurumu olarak da anlaşılabilir.

Bişr b. Mervân'ın Kûfe'deki valiliği döneminde şehirde kıtlık meydana gelmişti. Aralarında Bişr b. Mervân'ın da bulunduğu halk yağmur duasına çıkmış ve yağmur da yağmıştı. Bunun üzerine Sürâka b. Mirdâs el-Bârikî aşağıdaki beyitleri inşâ etmişti:

*Bişr, Rahman'a dua etti, icabet etti
Onun duasına, bulut bize yağmur yağdırdı.
Bişr'in duası yağmur tanecikleridir
Kendisizle hayat bulunulan ve isabet edene hayat veren.*

Bişr b. Mervân, yağmur duasından sonra Sürâka'nın yanına gitmişti. Sürâka'nın evini ise su basmış ve bu sırada suyu dışarıya çıkarıyordu. Bişr b. Mervân bu durumu sorduğunda Sürâka, "Duada iki elinizi kaldırmadığınızdaki durumu görüyorsunuz ey emir! Şayet ikisini kaldırmış olsaydınız, bize tufan gelirdi." ifadesi üzerine Bişr b. Mervân tebessüm etmiştir.¹⁷⁰ Sürâka b. Mirdâs, Bişr b. Mervân'ın Irak'ta birlikte olduğu dönemin meşhur şairlerinden biriydi.¹⁷¹

162 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/241.

163 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/312.

164 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/314.

165 Ebu'l-Ferec el-İsbehâni, *el-Eğâni*, 11/271.

166 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/314; İbn Tağrıberdi, *en-Nücümü'z-zâhire*, 1/191-192.

167 İbn Sellâm el-Cumahi, *Tabakâtü fuhûli's-sü'arâ*, 2/440; ayrıca Bişr b. Mervân'ın arkadaş çevresini oluşturan şairlerin listesi için bk. L. Veccia Vaglieri, "Bişr b. Marwân", *Encyclopedia of Islam (ing)* (Leiden: E. J. Brill, 1996), 1/1243.

168 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/314-315.

169 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/363.

170 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6/314; İbn Tağrıberdi, *en-Nücümü'z-zâhire*, 1/191-192.

171 Zehebi, *Târîhu'l-İslâm*, 5/407.

Sonuç

Emevî hanedanına mensup valilerden biri olan Bişr b. Mervân, kısa süren Kûfe ve Basra valiliklerine rağmen icraatlarıyla döneminin etkili yöneticileri arasında yer almıştır. Anne tarafından Kaysî olmasından dolayı klasik ve günümüz tarihçileri tarafından ilgili kabile grubuna yakın görülse de siyasî ve askerî görevlendirmelerinde Kinde, Ezd, Hemdân gibi Yemenî unsurlara da yer verdiği görülmektedir. Bu durum kendisini idarî alanlardaki icraatlarında ehliyete önem verdiğini, kabile taassubuyla hareket etmeyerek kabile dengelerini gözettiğini ifade etmektedir.

Emevîlerle Zübeyrîler arasında meydana mücadele döneminde babası Mervân ile birlikte dönemin önemli olaylarında bizzat yer almış, sonrasında Mısır valisi ağabeyi Abdülaziz'in yanında bir süre kalarak tecrübe sahibi olmuştur. Ağabeyi Abdümelik ile birlikte Mus'ab b. Zübeyr'e karşı gerçekleştirilen Irak seferine katılmış ve sonrasında Kûfe valiliğine atanmıştır. Valilik öncesi tüm bu süreçler onun idarî ve askerî alanlarda tecrübe sahibi olmasına yardımcı olmuştur. Kûfe valiliği süresince ciddi bir olayla karşılaşmamış, Basra civarında ortaya çıkan Hâricî isyanların bastırılmasında Kûfe'den yardımcı kuvvetler göndermiştir. Hz. Ali, Muhtar ve Zübeyr taraftarlarının, ayrıca Emevî muhalefetinin merkezi konumundaki Kûfe'de Bişr b. Mervân'ın valilik dönemlerinde sükunun hâkim olması, Emevî hakimiyetinin bu bölgede yeniden tesis edilmesini sağlamıştır.

Bişr b. Mervân'ın yönetim karşıtlarına ve asker kaçaklarına karşı oldukça sert bir siyaset takip etmiş ve şiddetli bir şekilde cezalandırmaktan çekinmemiştir. Bununla birlikte bazı durumlarda özürleri çerçevesinde halka karşı şefkatle muamelede bulunduğu da görülmüştür.

Klasik kaynaklarda yer verilmemesine rağmen bastırdığı sikkelerin günümüze ulaşmasıyla malî konularla da yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca sikkeler sayesinde kaynaklarımızda yer verilen rivayet farklılıklarının çözümlenmesi mümkün olmuştur.

Şairlere değer vermesi, kendileriyle vakit geçirmekten hoşlanması ve cömertçe hediyeler ikram etmesi, zamanındaki şairlerin kendisi hakkında methiyeler yazmasına neden olmuştur. Eleştirilen hususiyetleri ise şaraba ve eğlenceye düşkünlüğü, bazı dinî geleneklerde ilave değişiklikler yapması gibi konulardır.

Sonuç olarak Bişr b. Mervân valilik dönemlerindeki siyasî, askerî, malî, dinî ve cezâî alanlardaki uygulamaları, halk ve şairlerle ilişkileri ve kendine mahsus tavırlarıyla Emevîler dönemi hanedan üyesi valilerinden biridir. Yönetim dönemi oldukça kısa sürmesine rağmen kaynaklarımızda hakkında farklı konulara münhasır rivayetler bulunması, etkin bir Emevî valisi olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Altınay, Ramazan. *Emevîlerde Günlük Yaşam*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *el-Evâ'il*. thk. Muhammed es-Seyyid el-Vekîl. Kahire: Dârü'l-Beşîr, 1408/1998.
- Bekr b. Abdullah Ebû Zeyd. *Tabakâtü'n-nessâbîn*. Riyad: Dârü'r-Reşid, 1407/1987.
- Bekrî, Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr. *Mu'cemü me'sta'cem min esmâ'il-bilâd ve'l-mevâzi'*. thk. Mustafa es-Sekkâ. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirîklî. 13 cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1417/1996.
- Ceşşiyârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdûs b. Abdillâh. *Kitâbü'l-Vüzerâ' ve'l-küttâb*. thk. Mustafa es-Sekkâ, İbrâhim el-Ebyârî, Abdülhafiz Şelebî. Kahire: Matbaatü Mustafa, 1357/1938.
- Demircan, Adnan. *Hâricîlerin Siyasî Faaliyetleri*. 2. Baskı. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend. *el-Ahbârü't-ıvâl*. thk. Ömer Faruk et-Tabbâ. Beyrut: Dârü'l-Erkâm b. Ebû'l-Erkâm, t.y.
- Dûrî, Abdülazîz. "Emîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/121-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ebû'l-Arab Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî. *Kitâbü'l-Mihan*. thk. Yahyâ Vehîb el-Cebbûrî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâm, 1427/2006.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr İbn Halîfe. *Târîhu Halîfe b. Hayyât*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1414/1993.
- Erkoçoğlu, Fatih. *Emevî Devleti'nin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervân*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 2011.
- Erkoçoğlu, Fatih. "Devletin Yeniden Yapılandırılması". *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*. 3/479-501. İstanbul: Sıyer Yayınları, 2018. 3/489.
- İbn Asâkir Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh. *Târîhu medîneti Dimaşk*. thk. Muhibbüddin Ebi Said Ömer b. Garamel-Amrî. 80 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem. *Kitâbü'l-Fütüh*. thk. Ali Şîrî. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Edvâ', 1411/1991.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm. *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 5. Baskı. Kahire: Dârü'l-Meârif, ts.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Amman: Dârü'l-Hicr, 1419/1998.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Uyûnü'l-aḥbâr*. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü Darü'l-Kütübi'l-Mısıriyye, 1417/1996.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *eş-Şîr ve's-şu'arâ'*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Meârif, 1402/1982.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *Kitâbü Tabakâti'l-Kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebü'l-Hancî, 1421/2001.

- İbn Sellâm el-Cumahî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Ubeydillâh. *Ṭabaḳâtü fuḥûlî'ş-şu'arâ'*. nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir. 2 Cilt. Cidde: Dârü'l-Medenî, t.s.
- İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî. *en-Nücûmü'z-zâhire fi mü'lûki Mısr ve'l-Ḳâhire*. 16 Cilt. Kahire: Matbaatü Dârü'l-Kütübî'l-Mısrıyye, 1348/1929.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *el-Muntaẓam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ. 18 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, 1412/1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye: 1407/1987.
- İbnü'l-Fakîh Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî. *Kitâbü'l-Büldân*. thk. Yusuf Tâvî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb:1417/1996.
- İbnü'l-İmâd Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fi aḥbâri men zeheb*. thk. Abdülkâdir el-Arnâûd-Mahmud el-Arnâûd. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1407/1986.
- İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî. *Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-kebir*. thk. Nâcî Hasan. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî. *Cemheretü'n-neseb*. thk. Nâcî Hasan. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1986.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebi Ya'kûb İshâk. *el-Fihrist*. Beyrut: Dârü'l-Marife, t.s.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü ḳabâ'ili'l-'Arabi'l-ḳadime ve'l-ḥadîşe*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.
- Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf. *el-Vulât ve'l-kudât*. thk. Muhammed Hasan İsmail-Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, 1424/2003.
- Lammens, Henri. "Bişr b. Mervân b. al-Hakam". *İslam Ansiklopedisi*. 2/656. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997.
- Mansûr b. el-Hüseyn Ebû Sa'd el-Âbî. *Min Nesri'd-dürr*. nşr. Müzhir el-Hacî. 7 Cilt. Dimaşk: Menşûrâtü Vizâreti's-Sekâfe, 1418/1997.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî. *Mürücü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. nşr. Kemâl Hasan Mer'â. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1425/2005.
- Miles, George C. "A Byzantine Bronze Weight in the Name of Bişr b. Marwân". *Arabica (italik)* 9/2 (May 1962): 113-118.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'ir-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.
- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr. *el-Kâmil*. thk. Muhammed Ahmed ed-Dâli. 4 Cilt. Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1434/2013.
- Özaydın, Abdülkerim. "Bişr b. Mervân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/222-223. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özaydın, Abdülkerim. "Eşdak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/460-461. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

- Safedî, Ebû's-Safâ (Ebû Saïd) Salâhuddîn Halil b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. nşr. Jacqueline Sublet-Ali Amare. 2. Baskı. 30 Cilt. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1411/1991.
- Shaban M.A. *Islamic History A New Interpretation I*. Cambridge: Cambridge University, 1999.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî. *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. 4. Baskı. 11 Cilt. Kahire: Dârü'l-Meârif, ts.
- Temir, Hakan. *Emevîlerde Valilik Kurumu*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Treadwell, Luke. "The Orans Drachms of Bishr ibn Marwân and the Figural Coinage of Early Marwanid Period". *Bayt al-Maqdis: Jerusalem and Early Islam*. ed. Jeremy Johns. 9/223-270. Oxford: Oxford Studies in Islamic Art, 1999.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ. *eğ-Du'afâ'ü'l-kebir*. thk. Abdülmü'tî Emin Kal'acı. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, t.s.
- Vaglieri, L. Veccia. "Bishr b. Marwân". *Encyclopedia of Islam (ing)*. 1/1242-12433. Leiden: E.J.Brill, 1996.
- Vekî', Muhammed b. Halef b. Hayyan. *Ahbârü'l-kudât*. nşr. Saïd Muhammed el-Lahhâm. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1432/2011.
- Yâkut el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1397/1977.
- Walker, John. "Some Arab-Sassanian Coins". *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society* 12/42 (1952): 106-110.
- Wellhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sukutu*. Çev. Fikret İşıltan. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.
- Wellhausen, Julius. *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasî Muhalefet Partileri*. Çev. Fikret İşıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Osman. *Siyerü a'lâmîn-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaût. 2. Baskı. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402/1982.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. 53 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 1410/1990.
- Zübeyrî, Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab. *Kitâbü Nesebi Kureyş*. nşr. E. Levi Provençal. 3. Baskı. Kahire: Dârü'l-Maârif, 1402/1982.

EK: Bişr b. Mervân Dönemine Ait Gümüş Sikkeler

	Ön Yüz	Arka Yüz
Sikke 1 Bişr b. Mervân adına Azerbaycan'da [?] hicri 73 yılında basılmış gümüş dirhem ¹⁷²		
	Sâsânî hükümdarı klasik Hüsrev II'nin çift daire içinde büstü; küpe; göğüs ziyneti; başın arkasında aşağıya doğru, iki satır halinde, Pehlevîce dua (krallığını artırsın); başın ön tarafında aşağıya doğru, iki satır halinde Pehlevîce yazıt, BISHR I-MRWANAN (Bişr b. Mervân); kenarda saat yönünde (Arapça)düz yazı: "Bismillah lâ ilâhe illâllâh vahdehû Muhammed resul Allâh".	Ayakta duran üç sakallı figür, ortadaki kişi, göreceli olarak kendisine doğru başları dönmüş bir şekilde daha küçük soldaki ve sağdaki figürlerle dua durumunda başının her iki tarafında yukarıya kalkmış ellerle bakmakta; ortadaki figürün üst solu, küçük bir yıldız, sağ üstte küçük bir hilal; elbisesinin sol altı, küçük daire ve tanecik, sağ tanecik; sağda basılmış isim, Pehlevîce aşağıya doğru ATRA (Azerbaycan[?]) ¹⁷³ , aşağıya doğru SHFTAT, 73 (Hicri); bütününü çift dairenin içi, üçüncü bir dış daire üst-alt ve sağ-sol yıldız ve hilalle ayrılır.
Sikke 2 Bişr b. Mervân adına Basra'da hicri 75 yılında basılmış gümüş dirhem		
	Göğüs ziyneti; valinin ismi farklı bir şekilde ayrılmış BISHR I MARWANAN; kenar Küfi yazıt şeklinde "Bismillâh Muhammed Resûl Allah". Başlangıçtaki Pehlevî harflerin anlamı (AN) belirsizdir.	Elbisenin kenarının altında daire veya tanecik yoktur; bir nokta ile öncelene basılmış isim BJRÂ, (el-Basra); tarih solda PNjHFTAT (75 Hicri); yukarıda-aşağıda, sağ ve soldaki yıldız ve hilal üçlü dairenin dışındadır.

172 Sikke 1 ve sikke 2 için bk. Walker, "Some New Arab-Sasanian Coins", 106-111.

173 ATRA (Azerbaycan[?]) şeklindeki okunuşun yanlış olduğu ve doğrusunun AKWLA=Aqûlâ/Âqûlâ=Kûfe şeklinde olması gerektiği hakkında bk. Treadwell, "The Orans Drachms of Bişr ibn Marwân", 226.

<p>Sikke 3</p> <p>Bişr b. Mervân adına hicrî 75 yılına ait Kûfede basılmış 4,23 gr/30,0 mm gümüş dirhem¹⁷⁴</p>	 <p>Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev'e ait baş heykeli. Solda, Pehlevîce harflerle "onun krallığını artırsın". Baş heykelinin ön tarafının sağında Pehlevîce <i>Bişr b. Mervân</i>. Saatin 3:00 ve 6:00 arasında <i>Bismillah Muhammed</i>. Saatin 6:00 ve 9:00 arasında <i>Resul Allah</i>.</p>	 <p>Ayakta duran sakallı üç figür, ortadaki yalvarma veya dua halinde ellerini yukarıya kaldırmış bir şekilde öne doğru bakan biri; iki yanda duran figür öne doğru bakıyor fakat elleriyle saygı durumunda, başları ortadaki figüre doğru dönüktür. Sağdan aşağıya doğru Pehlevîce olarak <i>AKWLA</i> (Kûfe). Soldan aşağıya doğru Pehlevîce tarih 75</p>
---	--	---

174 "The Umayyad Caliphate 661-749", The David Collection, Erişim 5 Nisan 2020, <https://www.davidmus.dk/en/collections/islamic/dynasties/umayyads/coins/c369?back=1&show=design>

